

**SWAPNIL'S
IAS**

From Dream to Reality

जानेवारी, 2025

वृत्तांत

UPSC-MPSC

नागरी सेवा परीक्षांसाठी

www.swapnilsias.co.in

9209084708

1. राज्यव्यवस्था आणि शासन

1.1 आंतरराष्ट्रीय सहकार वर्ष 2025 (International Year of Cooperatives 2025)

सहकार चळवळीचा जगभरातील आणि भारतातील ऐतिहासिक वारसा लक्षात घेता संयुक्त राष्ट्रसंघ (UN) ने 2025 हे वर्ष "आंतरराष्ट्रीय सहकार वर्ष (IYC 2025)" म्हणून जाहीर केले आहे. भारत सरकारने देखील या वर्षाचे औपचारिक उद्घाटन पंतप्रधान नरेंद्र मोदी व केंद्रीय गृहमंत्री आणि सहकार मंत्री अमित शहा यांच्या हस्ते 2025 च्या सुरुवातीला केले.

भारतामध्ये सहकार क्षेत्र हे ग्रामीण आणि कृषी विकासाचा कणा मानले जाते. या पार्श्वभूमीवर सहकार चळवळीचे घटनात्मक महत्त्व, सहकार क्षेत्राची वाटचाल, आणि भारताच्या सामाजिक-आर्थिक विकासातील त्याचे स्थान यांचे अभ्यासक दृष्टिकोनातून विश्लेषण करणे आवश्यक आहे.

1. सहकार क्षेत्राला घटनादत्त मान्यता: 97वा घटनादुरुस्ती अधिनियम, 2011

भारताच्या घटनात्मक व्यवस्थेत सहकार क्षेत्राचा समावेश व संरक्षण करण्यासाठी 97व्या घटनादुरुस्ती अधिनियम, 2011 मार्फत महत्त्वपूर्ण सुधारणा करण्यात आल्या.

मुख्य तरतुदी:

- 1) भाग IXB (Part IXB) चा घटनेत समावेश करून सहकारी संस्थांसाठी स्वतंत्र व्यवस्था.
- 2) सहकारी संस्थांची लोकशाही रचना, स्वायत्तता आणि कार्यक्षमतेचे संरक्षण.
- 3) कलम 19 (1)(C) मध्ये दुरुस्ती करून सहकारी संस्था स्थापन करण्याचा मूलभूत अधिकार नागरिकांना प्रदान.
- 4) कलम 43(B) द्वारे सहकारी संस्थांच्या कार्यक्षम व्यवस्थापनासाठी राज्यांना मार्गदर्शक तत्वे.

महत्त्व:

- सहकारी संस्थांच्या स्वतंत्र अस्तित्वाचे संविधानिक रक्षण.
- संस्थांच्या लोकशाही पद्धतीने निवडणुका, नियमित लेखापरीक्षण आणि पारदर्शक कामकाजाला घटनात्मक अधिष्ठान.
- सहकार चळवळीच्या माध्यमातून ग्रामविकास, आर्थिक समावेश आणि सामाजिक न्यायाच्या संकल्पना बळकट.

2. भारतातील सहकार चळवळीचे महत्त्व

इतिहास व विकास:

भारतात सहकार चळवळीची सुरुवात 1904 च्या सहकारी पतसंस्था कायद्यापासून झाली. स्वातंत्र्यानंतर सहकार क्षेत्र शेती, पतपुरवठा, मार्केटिंग, उद्योग, गृहनिर्माण आणि दुग्ध व्यवसाय यासारख्या विविध क्षेत्रांमध्ये विस्तारले.

उद्दिष्टे:

- लहान शेतकरी, गरीब, वंचित वर्गाला आर्थिक शक्ती देणे.
- सामूहिक सहभाग व लोकशाही तत्वांवर आधारित विकास.
- ग्रामविकास व ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा कणा.

3. भारतातील सहकार क्षेत्राची यशोगाथा

i) अमूल (AMUL) – दुग्ध सहकारी संस्था:

- भारताच्या श्वेत क्रांतीचा आधार.
- 36 लाखांहून अधिक शेतकऱ्यांचा सहभाग.
- भारताला दुग्ध उत्पादनात जगात अग्रस्थानी पोहचवले.

ii) इफ्को (IFFCO) – खत सहकारी संस्था:

- जगातील सर्वात मोठी खत उत्पादन करणारी सहकारी संस्था.
- शेती उत्पादन वाढविण्यात मोलाचा वाटा.

iii) क्रेडिट को-ऑपरेटिव्ह सोसायट्या:

- शेतकऱ्यांना कमी व्याजदरात पतपुरवठा.
- ग्रामीण भागातील लोकांना आर्थिक समावेश.

iv) गृहनिर्माण सहकारी संस्था:

- शहरांमध्ये गृहनिर्माण सोसायट्यांमुळे परवडणारे घरे.

4. सहकार चळवळीचे वर्तमान व भविष्यातील आव्हाने

अडचणी:

- राजकीय हस्तक्षेप व अपारदर्शकता.
- संस्थांची कमकुवत आर्थिक स्थिती.

- तांत्रिक व व्यवस्थापन कौशल्याचा अभाव.

सुधारणेच्या दिशा:

- सहकार मंत्रालयाद्वारे एकात्मिक धोरण रचना.
- सहकार डेटा वेअरहाउस, डिजिटायझेशन आणि E-Governance.
- सहकारी बँका व संस्थांच्या आर्थिक बळकटीसाठी सुधारणा.
- सहकार शिक्षण व प्रशिक्षण केंद्रे.

5. आंतरराष्ट्रीय सहकार वर्ष 2025 आणि भारतासाठी संधी:

महत्त्व:

- 'सहकार ते समृद्धी' या संकल्पनेला बळ.
- जागतिक व्यासपीठावर भारतीय सहकार मॉडेलचा सादरीकरण.
- नवीन सहकारी उद्योगांचे (Agri-tech, Fintech) विकास.
- ग्रामीण भागातील महिला व युवा उद्योजकतेला चालना.

6. निष्कर्ष:

आंतरराष्ट्रीय सहकार वर्ष 2025 ही केवळ एक उत्सवाची घटना नसून भारतासमोरील सहकार क्षेत्रातील आव्हाने ओळखून त्यावर उपाययोजना राबवण्याची संधी आहे. ९७व्या घटनादुरुस्तीने सहकार संस्थांना दिलेले घटनात्मक महत्त्व आणि भारतातील सहकार चळवळीचा समृद्ध वारसा या दोन बाबींचा योग्य उपयोग करून ग्रामीण विकास, आर्थिक समावेश, आणि सामाजिक न्यायाच्या दिशेने ठोस पावले उचलणे आवश्यक आहे.

1.2 भारताचा लोकपाल: पहिला वर्धापन दिन (January 2025)

भ्रष्टाचारविरोधी प्रभावी यंत्रणा म्हणून कार्य करणाऱ्या "लोकपाल" या संस्थेचा पहिला वर्धापन दिन 2025 मध्ये साजरा करण्यात आला. **लोकपाल आणि लोकायुक्त कायदा, 2013** अंतर्गत स्थापन झालेल्या या संस्थेने भारताच्या प्रशासनिक व लोकशाही व्यवस्थेत पारदर्शकता, जबाबदारी आणि भ्रष्टाचारमुक्त कारभार या मूल्यांना बळकटी दिली आहे.

1. लोकपाल कायद्याचा इतिहास व उदय

i) भ्रष्टाचारविरोधी जनआंदोलनाचा परिणाम:

- 2011 मधील अण्णा हजारे यांच्या नेतृत्वाखालील 'भारत भ्रष्टाचार विरोधी जनआंदोलन'.
- जनतेच्या प्रबळ मागणीमुळे "लोकपाल आणि लोकायुक्त विधेयक 2013" संसदेत संमत.

ii) कायद्याचा उद्देश:

- उच्च पदस्थ व्यक्तींविरुद्ध भ्रष्टाचाराच्या तक्रारींची साक्षेपी चौकशी व कार्यवाही.
- लोकशाही व्यवस्थेत जनतेचा प्रशासनावर विश्वास पुनर्स्थापित करणे.

2. लोकपाल आणि लोकायुक्त कायदा, 2013: महत्त्वाच्या तरतुदी

i) लोकपालची रचना:

- अध्यक्ष + कमाल 8 सदस्य (त्यातील 50% सदस्य अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, ओबीसी, महिला व अल्पसंख्याक गटांतून असावेत).
- अध्यक्ष: सर्वोच्च न्यायालयाचे माजी मुख्य न्यायाधीश किंवा न्यायाधीश, किंवा उच्च प्रतिष्ठेचे व्यक्तिमत्त्व.

ii) निवड प्रक्रिया:

- पंतप्रधान, लोकसभेचे अध्यक्ष, विरोधी पक्षनेते, सरन्यायाधीश किंवा नामनिर्दिष्ट न्यायाधीश, व एक प्रख्यात न्यायमूर्ती/सामाजिक कार्यकर्ते यांच्या समितीमार्फत.

iii) कार्यक्षेत्र:

- पंतप्रधान, केंद्रीय मंत्री, संसद सदस्य आणि केंद्र सरकारच्या कर्मचाऱ्यांवरील चौकशी.
- सीबीआय, सीव्हीसी, इतर तपास यंत्रणांना निर्देश देण्याचा अधिकार.

iv) सजा व कार्यवाही:

- दोषी आढळल्यास शासन, शिक्षेसाठी शिफारस.
- जलदगतीने चौकशी पूर्ण करण्याचा नियम (6 महिने).

3. भारतात लोकपाल स्थापनेची वाटचाल व आव्हाने:

i) विलंब व स्थापना:

- कायदा 2013 मध्ये मंजूर, पण 2019 पर्यंत प्रत्यक्ष स्थापन झालेली नव्हती.
- मार्च 2019: न्या. पिनाकी चंद्र घोष यांची पहिली लोकपाल म्हणून नियुक्ती.

ii) संस्थेच्या स्थापनेनंतरची प्रमुख पावले:

- स्वतःचा सचिवालय, नियमावली व चौकशी प्रक्रिया ठरवणे.
- विविध मंत्रालयांमधून सहकार्य मिळवणे.

iii) आव्हाने:

- सीबीआय, इतर तपास यंत्रणांवरील प्रभावी नियंत्रणाचा अभाव.
- तांत्रिक, मनुष्यबळ व आर्थिक साधनांची कमतरता.
- राजकीय इच्छाशक्तीचा अभाव व संस्थेच्या कार्यक्षेत्रात मर्यादा.

4. पहिल्या वर्धापन दिनाचे महत्त्व (January 2025):

i) उपलब्धींचा आढावा:

- विविध मंत्रालयांमधील भ्रष्टाचारविरोधी धोरणांचे परीक्षण.
- काही महत्त्वाच्या तक्रारींवर चौकशी.

ii) भविष्यातील दिशा:

- अधिक स्वायत्त व सक्रीय यंत्रणेसाठी उपाययोजना.
- सार्वजनिक जागरूकता व तक्रार निवारण प्रणालीचा सशक्तीकरण.

iii) वर्धापन दिन कार्यक्रम:

- "भ्रष्टाचारमुक्त भारत: लोकपालची भूमिका" या विषयावर राष्ट्रीय परिसंवाद.
- भ्रष्टाचारविरोधी तंत्रज्ञान (Anti-Corruption Tech) वर सादरीकरणे.

5. राज्यस्तरीय लोकायुक्त संस्थेचे स्थान:

- प्रत्येक राज्यात 'लोकायुक्त' ही संस्था स्थापणे बंधनकारक.
- राज्यातील मंत्र्यांपासून प्रशासकीय अधिकार्यांपर्यंत चौकशीचा अधिकार.
- काही राज्यांमध्ये (महाराष्ट्र, कर्नाटका) कार्यरत, पण अनेक ठिकाणी अद्याप प्रभावी राबता नाही.

6. लोकपालच्या यशासाठी आवश्यक बाबी:

- राजकीय हस्तक्षेपापासून स्वायत्तता.
- सीबीआय व इतर तपास यंत्रणांशी प्रभावी समन्वय.
- जनतेला सहजपणे उपलब्ध होणारी तक्रार निवारण प्रक्रिया.

7. निष्कर्ष:

भारताचा लोकपाल ही संस्था देशातील जनतेच्या भ्रष्टाचारमुक्त प्रशासनाच्या अपेक्षांचे प्रतीक आहे. पहिला वर्धापन दिन साजरा करताना, लोकपालची कार्यक्षमता, स्वायत्तता आणि लोकहितार्थ सक्रियता वाढवण्याचा संकल्प केला पाहिजे.

1.3 भारत निवडणूक आयोग: 75 वी वर्षपूर्ती व राष्ट्रीय मतदार दिन (25 जानेवारी 2025)

भारतीय लोकशाहीचा खरा आत्मा म्हणजे लोकशाहीच्या मूल्यांवर आधारित निवडणूक प्रक्रिया, आणि त्या प्रक्रियेला दिशा देणारी सर्वात महत्वाची संस्था म्हणजे भारत निवडणूक आयोग (Election Commission of India - ECI).

संपूर्ण जगात सर्वात मोठी लोकशाही म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या भारताने 2025 मध्ये निवडणूक आयोगाच्या स्थापनेचा 75 वा वर्धापन दिन साजरा केला.

त्याच पार्श्वभूमीवर **25 जानेवारी 2025 रोजी 'राष्ट्रीय मतदार दिन'** देखील उत्साहाने साजरा करण्यात आला, जो नवमतदारांमध्ये जागरूकता निर्माण करण्याचा उद्देश बाळगतो.

भारत निवडणूक आयोगाची स्थापना आणि घटनात्मक स्थान:

- भारत निवडणूक आयोगाची स्थापना **25 जानेवारी 1950** रोजी करण्यात आली.
- भारतीय राज्यघटनेच्या **अनुच्छेद 324** नुसार स्वतंत्र आणि स्वायत्त निवडणूक आयोग निर्माण करण्याची तरतूद आहे.
- आयोगाचा मुख्य हेतू म्हणजे लोकसभा, राज्यसभा, राज्य विधिमंडळ, राष्ट्रपती आणि उपराष्ट्रपती यांसारख्या महत्वाच्या घटनात्मक पदांसाठी स्वच्छ, पारदर्शक, आणि निष्पक्ष निवडणुका घेणे.
- आयोगाच्या रचनेत **मुख्य निवडणूक आयुक्त (Chief Election Commissioner)** आणि दोन निवडणूक आयुक्तांचा समावेश असतो. त्यांची नियुक्ती राष्ट्रपती करतात.

भारत निवडणूक आयोगाचा प्रवास आणि कार्य:

- गेल्या 75 वर्षांत आयोगाने भारतातील निवडणूक प्रक्रिया सतत सशक्त व विश्वासार्ह ठेवण्याचे कार्य केले आहे.
- आयोगाने ईव्हीएम (Electronic Voting Machine), VVPAT (Voter Verified Paper Audit Trail) सारख्या आधुनिक तंत्रज्ञानाचा अवलंब करून मतदान प्रक्रियेत पारदर्शकता आणली आहे.

- मतदार याद्यांचे अद्ययावतीकरण, नवीन मतदारांचे नोंदणीकरण, दिव्यांग व वृद्ध मतदारांसाठी विशेष सुविधा, आचारसंहिता लागू करणे, आदी बाबींमध्ये आयोग महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावत आहे.

75 व्या वर्षपूर्तीचे महत्त्व:

- 1951-52 मधील पहिल्या सार्वत्रिक निवडणुकीपासून 2024 च्या 18व्या लोकसभा निवडणुकीपर्यंतच्या प्रवासात आयोगाने विविध सुधारणा केल्या आहेत.
- आज, भारतात 90 कोटीपेक्षा जास्त नोंदणीकृत मतदार आहेत, ज्यामुळे भारतातील निवडणुका जगातील सर्वात मोठ्या व शांततामय निवडणूक प्रक्रिया ठरल्या आहेत.
- 75 व्या वर्षपूर्तीच्या निमित्ताने लोकशाही मूल्ये बळकट करण्याचा संकल्प, मतदान प्रक्रिया सुलभ, पारदर्शक आणि सर्वसमावेशक करण्याचा निर्धार आयोगाने व्यक्त केला आहे.
- या वर्षपूर्ती दरम्यान 'लोकशाहीचा उत्सव' (Festival of Democracy) या संकल्पनेखाली विविध उपक्रम आयोजित करण्यात आले.

राष्ट्रीय मतदार दिन: लोकशाहीचा सन्मान

- 2011 पासून दरवर्षी 25 जानेवारी रोजी 'राष्ट्रीय मतदार दिन' साजरा केला जातो, जेणेकरून मतदानाचा हक्क, त्याचे महत्त्व, आणि मतदारांची जबाबदारी याबाबत जनजागृती होईल.
- यंदा 2025 मध्ये "मजबूत लोकशाहीसाठी सशक्त मतदार" (Empowering Voters for a Stronger Democracy) हा मुख्य विषय (Theme) होता.

राष्ट्रीय मतदार दिनाचे प्रमुख उद्दिष्टे:

- नवीन मतदारांची नोंदणी व त्यांना ओळखपत्रांचे वितरण.
- युवा मतदारांमध्ये मतदानाबद्दल जागृती.
- लोकशाही मूल्यांबाबत जनतेमध्ये जागरूकता.
- या दिवशी देशभरात शाळा, महाविद्यालये, सरकारी कार्यालये, तसेच ग्रामपंचायती स्तरावरही कार्यक्रम आयोजित केले जातात.

From Dream to Reality

भारत निवडणूक आयोगाची कर्तव्ये आणि योगदान:

- स्वतंत्र, निष्पक्ष, शांततामय निवडणुकांचे आयोजन.
- मतदार यादींचे नियमित अद्ययावतीकरण.
- मतदानासाठी आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर.
- निवडणूक आचारसंहिता अंमलात आणणे.

- निवडणूक सुधारणांचे प्रस्ताव व अंमलबजावणी.
- मतदार शिक्षण व सहभाग वृद्धिगत करणे.

आजच्या निवडणूक प्रक्रियेतील आव्हाने:

- मतदान प्रक्रियेत पैसे, जाती-धर्माचा गैरवापर.
- खोट्या बातम्या व सोशल मीडियावरून होणारा अपप्रचार.
- ग्रामीण व शहरी भागातील कमी मतदान टक्केवारी.

यासाठी आयोग **मतदार साक्षरता अभियान** (Voter Literacy Program), **SVEEP** (Systematic Voters' Education and Electoral Participation) सारख्या उपक्रमांच्या माध्यमातून लोकशाही प्रक्रियेबद्दल जनजागृती करत आहे.

निष्कर्ष:

भारत निवडणूक आयोगाने आपल्या 75 वर्षांच्या कार्यकाळात भारतीय लोकशाहीला जगातील आदर्श लोकशाही बनविण्यात महत्वाचा वाटा उचलला आहे.

आज, आधुनिक तंत्रज्ञान, पारदर्शक कार्यपद्धती, व व्यापक जनसहभाग यामुळे भारतीय निवडणूक प्रक्रिया अधिक मजबूत झाली आहे.

राष्ट्रीय मतदार दिन हा केवळ उत्सव नसून, लोकशाहीतील प्रत्येक नागरिकाच्या सहभागाचा पुनःस्मरण करून देणारा दिवस आहे.

आगामी काळातही आयोगाने लोकशाही मूल्यांची उज्ज्वल परंपरा जपावी व लोकशाही अधिक मजबूत करावी, हीच अपेक्षा.

1.4 लोकशाहीचा कणा असलेल्या न्यायसाधनेच्या हक्काचा सन्मान: सर्वोच्च न्यायालयाचा महत्त्वपूर्ण निर्णय

भारतीय लोकशाहीची खरी ओळख म्हणजे न्यायव्यवस्थेवर जनतेचा विश्वास. भारतीय राज्यघटनेतून प्रत्येक नागरिकाला **न्याय मिळवण्याचा अधिकार (Right to Access to Justice)** दिला आहे.

मात्र अलीकडे, न्यायालयांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर निरर्थक व हेतुपुरस्सर (frivolous and vexatious) याचिका दाखल केल्या जात असल्याने, खऱ्या गरजू लोकांना न्याय मिळवणे कठीण होते.

याच अनुषंगाने, सर्वोच्च न्यायालयाने जानेवारी 2025 मध्ये एका प्रकरणात, अशा वारंवार व हेतुपुरस्सर दाखल होणाऱ्या याचिकांसाठी कठोर पावले उचलत याचिकाकर्त्यांवर आर्थिक दंड लावला.

"न्याय साधनेचा हक्क" – एक मूलभूत मूल्य:

भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 14 (समानतेचा हक्क) व अनुच्छेद 21 (जीवनाचा व वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा हक्क) यांच्या आधारे प्रत्येक व्यक्तीला न्यायालयात जाण्याचा हक्क आहे.

"न्यायप्रवेशाचा अधिकार" (Right to Access to Justice) हा केवळ कागदोपत्री नसून प्रत्यक्षात लोकशाहीची खरी ओळख आहे.

परंतु हा हक्क सामाजिक जबाबदारीसह येतो. कोणताही नागरिक न्यायालयाचा गैरवापर करणे टाळायला हवे.

सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय व त्यामागची भूमिका:

सर्वोच्च न्यायालयाने एका प्रकरणात स्पष्ट केले की,

- "न्यायालये ही वैयक्तिक हितासाठी नसून सार्वजनिक हितासाठी कार्यरत असतात. जेव्हा एखादा व्यक्ती वारंवार निरर्थक याचिका दाखल करतो, तेव्हा त्याचा फटका इतर खऱ्या प्रकरणांवर व न्याय मिळवण्याच्या प्रक्रियेवर होतो."
- याचिकाक्याने वारंवार एकाच मुद्द्यावर वेगवेगळ्या याचिका दाखल करून न्यायालयाचा वेळ वाया घालवल्याने, त्याच्यावर ₹1 लाखांचा आर्थिक दंड ठोठावण्यात आला.

महत्त्वाची उदाहरणे:

1. सुब्रमण्यम स्वामी विरुद्ध केंद्र सरकार (2016):

या प्रकरणातही न्यायालयाने सांगितले होते की सार्वजनिक हिताच्या नावाखाली वैयक्तिक फायद्यासाठी याचिका दाखल करू नयेत.

2. आशीष शेलार विरुद्ध महाराष्ट्र सरकार (2023):

याचिकेत न्यायालयाने राजकीय द्वेषातून दाखल झालेल्या याचिकांवर नाराजी व्यक्त करत दंड लावला.

3. केवळ प्रसिद्धीसाठी (Publicity Interest Litigation) दाखल होणाऱ्या याचिकांबाबत न्यायालय वारंवार म्हणाले आहे की,

"न्यायालयाचा व्यासपीठ वैयक्तिक प्रसिद्धीसाठी वापरणे अयोग्य आहे."

निरर्थक याचिकांचे दुष्परिणाम:

- महत्त्वाच्या प्रकरणांवर निर्णय घेण्यास विलंब होतो.
- न्यायालयांवरील ताण वाढतो.
- सामान्य नागरिकांचा न्यायव्यवस्थेवरील विश्वास डळमळीत होतो.
- सरकारी व न्यायालयीन संसाधनांची नासाडी होते.

सर्वोच्च न्यायालयाच्या सूचना व उपाययोजना:

- वारंवार याचिका दाखल करणाऱ्यांवर निर्बंध (*Vexatious Litigants List*) तयार करणे.
- प्राथमिक तपासणी (Preliminary Scrutiny) प्रक्रियेतच अशा याचिका फेटाळणे.
- दंडात्मक कारवाई व न्यायालयीन खर्चाची वसुली.
- खोट्या व हेतुपुरस्सर याचिकांबाबत पोलिस व कायदेशीर कारवाईचा विचार.

न्यायालयीन प्रक्रियेचा आदर्श उपयोग - काही सकारात्मक उदाहरणे

- विशाखा वि. राजस्थान सरकार (1997): महिलांच्या कार्यस्थळी होणाऱ्या लैंगिक शोषणाविरोधातील ऐतिहासिक निर्णय.
- ओलेम गॅस लीक प्रकरण (1984): पर्यावरण व सार्वजनिक आरोग्यासाठी दाखल झालेली याचिका.
- एसआर बोम्माई प्रकरण (1994): राज्यघटना व संघराज्यीय रचनेच्या रक्षणासाठी दाखल महत्त्वाची याचिका.

यावरून दिसते की खरे प्रश्न घेऊन न्यायालयात गेले तर न्याय मिळतोच, पण समाजासाठी मोठी सुधारणा ही घडते.

निष्कर्ष:

भारतीय न्यायव्यवस्थेचा पाया आहे — सर्व नागरिकांना न्याय मिळवण्याचा अधिकार. परंतु, हा अधिकार जबाबदारीने वापरणे गरजेचे आहे. सर्वोच्च न्यायालयाचा अलीकडील निर्णय हा न्यायालयीन प्रक्रियेचा गैरवापर करणाऱ्यांसाठी इशारा आहे, तसेच गरजूंसाठी मार्गदर्शक. लोकशाही मजबूत करण्यासाठी, न्यायालय व नागरिक यांची समान भागीदारी आवश्यक आहे. "न्यायाचा दरवाजा उघडा आहे, पण त्याचा गैरवापर रोखला गेला पाहिजे."

1.5 भारतातील कारागृह व्यवस्थेमध्ये जातीय भेदभावाच्या विरोधात महत्त्वाचे पाऊल: गृह मंत्रालयाचा निर्णय

भारतातील लोकशाहीची आणि राज्यघटनेची मूलतत्त्वे म्हणजे समानता, न्याय आणि मानवी हक्कांचे रक्षण. परंतु कारागृहांमध्ये अनेक वेळा जातीय भेदभाव, सामाजिक अस्पृश्यता आणि अमानवी वागणूक यासंबंधी तक्रारी आढळल्या आहेत.

या पार्श्वभूमीवर, केंद्र सरकारच्या गृह मंत्रालयाने (Ministry of Home Affairs) Model Prison Manual, 2016 आणि Model Prisons and Correctional Services Act, 2023 मध्ये महत्त्वाचे बदल करत कारागृह व्यवस्थेमधील जातीय भेदभाव रोखण्यासाठी विशेष तरतुदी केल्या आहेत.

मुख्य सुधारणा व तरतुदी:

1) जातीय व सामाजिक भेदभावास स्पष्टपणे बंदी:

कोणत्याही कैद्यावरील वागणूक त्याच्या जाती, धर्म, लिंग, भाषा, वर्ग यांच्या आधारे ठरवू नये.

भेदभाव करणाऱ्या कारागृह अधिकाऱ्यांवर कठोर कारवाईची तरतूद.

2) सर्व कैद्यांसाठी समान वागणूक व मूलभूत अधिकार:

निवास, भोजन, श्रम, आरोग्य, शिक्षण व सुधारणा कार्यक्रमांमध्ये सर्व कैद्यांना समान संधी व वागणूक.

कामकाज, सफाई, भोजन व्यवस्थापन यामध्ये कोणत्याही स्वरूपाचा जातीवर आधारित विभागणी न करता जबाबदाऱ्या.

3) अस्पृश्यतेच्या प्रथांना आळा:

स्वयंपाक, स्वच्छता, भोजन व इतर कामांमध्ये कोणताही अस्पृश्यतेचा विचार न करता सर्वांची समान सहभागिता.

4) प्रशिक्षण व जनजागृती:

कारागृह प्रशासन, सुरक्षा रक्षक, सामाजिक कार्यकर्ते व सुधारणा अधिकाऱ्यांसाठी विशेष प्रशिक्षण कार्यक्रम.

जातीय समतेचे महत्त्व, संविधानिक मूल्ये, मानवाधिकार याबाबत कार्यशाळा.

5) तक्रार निवारण यंत्रणा मजबूत करणे:

जातीय भेदभावाच्या तक्रारींसाठी स्वतंत्र समिती व जलद सुनावणीची प्रक्रिया.

मानवाधिकार आयोग, अनुसूचित जाती-जमाती आयोग, महिला आयोग यांच्याशी समन्वय.

या सुधारणा का आवश्यक होत्या?

- विविध राज्यांतील कारागृहांमध्ये दलित व इतर वंचित समाजांवरील भेदभावाच्या तक्रारी.
- एनसीआरबी (राष्ट्रीय गुन्हे रेकॉर्ड्स ब्यूरो) व मानवाधिकार आयोग यांच्या अहवालांमध्ये उल्लेख.
- न्यायालयीन निरीक्षणे, विविध NGOs आणि सामाजिक संस्थांच्या अभ्यास अहवालांमध्ये उघड झालेल्या समस्या.
- संविधानाचे अनुच्छेद 14 (समानतेचा अधिकार) व अनुच्छेद 17 (अस्पृश्यतेची समाप्ती) यांचे सरळ उल्लंघन.

महत्वाचे निकाल व बदल अपेक्षित:

- सर्व कैद्यांना समान संधी व वागणूक मिळणार.
- जातीय व सामाजिक आधारांवर होणारा मानसिक व शारीरिक छळ कमी होणार.
- कारागृह व्यवस्थेतील सुधारणा व मानवी हक्कांची अधिक प्रभावी अंमलबजावणी.
- कैद्यांच्या पुनर्वसन प्रक्रियेत न्याय, समता व प्रतिष्ठेचा आदर.
- कारागृह प्रशासन व व्यवस्थापनात संवेदनशीलता व संविधाननिष्ठता वाढणार.

निष्कर्ष:

भारताची लोकशाही केवळ बाह्य समाजापुरती मर्यादित नसून प्रत्येक घटकात – अगदी कारागृह व्यवस्थेमध्येही – समानतेच्या तत्वांवर आधारित असली पाहिजे. गृह मंत्रालयाच्या या सुधारणा भारतीय राज्यघटनेच्या मूल्यांना साकार करणाऱ्या ठरणार आहेत.

"जात, धर्म, वर्ग, लिंग, भाषेच्या आधारावर कोणताही भेदभाव न करता सर्वांना न्याय व मानवी हक्क" हा संदेश या निर्णयातून दिला गेला आहे. ही पावले भारताच्या सुधारणावादी दृष्टिकोनाचे प्रतीक ठरतील आणि भविष्यातील कारागृह व्यवस्थेचे अधिक मानवीकरण (Humanization) घडवतील, अशी अपेक्षा.

1.6 सीबीआयला राज्य सरकारच्या संमतीची गरज नाही: सर्वोच्च न्यायालयाचा महत्त्वपूर्ण निर्णय

भारतात भ्रष्टाचार विरोधातील लढाईत केंद्रीय अन्वेषण संस्था (CBI) ची भूमिका अत्यंत महत्वाची आहे. मात्र अनेकदा राज्य सरकारे CBI च्या कारवाईसाठी आवश्यक असलेल्या संमती (Consent) बाबत अडथळे निर्माण करतात.

या संदर्भात सर्वोच्च न्यायालयाने (Supreme Court) अलीकडेच दिलेला निर्णय अत्यंत महत्वाचा ठरतो.

नेमका काय निर्णय?

सर्वोच्च न्यायालयाने स्पष्ट निर्णय दिला की —

- "CBI ला राज्य सरकारची **संमती (Consent)** न घेता, केंद्र सरकारच्या कर्मचार्यांवर, ज्या राज्यात ते कार्यरत असले तरी, केंद्रीय कायद्याखाली (जसे की **Prevention of Corruption Act**) प्रकरण नोंदवण्याचा (FIR दाखल करण्याचा) पूर्ण अधिकार आहे."
- याचा अर्थ असा की, जर एखादा केंद्र सरकारचा कर्मचारी एखाद्या राज्यात कार्यरत असेल आणि त्याच्यावर भ्रष्टाचारासारख्या गंभीर गुन्ह्याचा आरोप असेल, तर त्या राज्याच्या संमतीशिवायही CBI थेट चौकशी सुरू करू शकते.

आंध्र प्रदेश उच्च न्यायालयाचा निर्णय रद्द

- आंध्र प्रदेश उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आधीच्या निर्णयात सांगितले होते की — "CBI ने राज्य सरकारची संमती घेतली नाही, म्हणून केंद्र सरकारी कर्मचाऱ्यांवरची प्रकरणे वैध नाहीत."
- सर्वोच्च न्यायालयाने हा निर्णय रद्द केला व स्पष्ट केले की, केंद्र सरकारच्या कर्मचाऱ्यांवर चौकशीसाठी राज्य सरकारची परवानगी आवश्यक नाही.

महत्त्व व परिणाम

1) भ्रष्टाचारविरोधी लढ्याला चालना:

भ्रष्टाचार विरोधातील चौकशी व कारवाई जलद व प्रभावी होईल.

राज्य सरकारांच्या संमतीच्या अटींमुळे निर्माण होणाऱ्या अडचणी दूर होतील.

2) केंद्र व राज्य यामधील अधिकारसंपादनाचा (Jurisdiction) प्रश्न निकाली:

केंद्र सरकारच्या कर्मचाऱ्यांवर चौकशी करणे हा केंद्राचा अधिकार असल्याचे पुन्हा स्पष्ट.

3) CBI च्या कार्यक्षमतेला बळकटी:

देशभरात, कोणत्याही राज्यात कार्यरत असलेले केंद्र सरकारी अधिकारी भ्रष्टाचारात अडकले असल्यास CBI थेट तपास सुरू करू शकते.

घटनात्मक व कायदेशीर आधार

- संविधानाचा अनुच्छेद 12 व 311 अंतर्गत केंद्र सरकारचे कर्मचारी वेगळ्या श्रेणीत येतात.
- **Prevention of Corruption Act, 1988** हे केंद्रीय कायदे आहेत, त्यासाठी राज्य संमतीची गरज नाही.
- **दिल्ली विशेष पोलिस आस्थापना अधिनियम, 1946 (Delhi Special Police Establishment Act, 1946)** नुसार, CBI ही केंद्र सरकारची संस्था आहे.

महत्त्वाची उदाहरणे व घटनादृष्टी:

- अनेक राज्य सरकारांनी CBI ला "सामान्य संमती" (General Consent) रद्द केली आहे, ज्यामुळे CBI चौकशी अडथळ्यात आली होती.

- मात्र, केंद्र सरकारी कर्मचाऱ्यांच्या बाबतीत हा निर्णय CBI ला थेट कारवाईचा अधिकार देतो.
- पुढे विशेषतः मोठ्या घोट्यांमध्ये (जसे की बँक घोटाळे, सार्वजनिक क्षेत्रातील भ्रष्टाचार) CBI स्वतंत्र चौकशी करू शकेल.

निष्कर्ष:

सर्वोच्च न्यायालयाचा हा निर्णय भ्रष्टाचाराच्या विरोधात मजबूत पाऊल आहे. केंद्र सरकारच्या कर्मचाऱ्यांवर चौकशीसाठी राज्य सरकारांच्या संमतीची अट हटवली गेल्याने, भ्रष्टाचारविरोधातील तपास जलद, प्रभावी व अडथळारहित होईल. हा निर्णय **कायद्याचे राज्य (Rule of Law)** व **भ्रष्टाचारमुक्त भारत** या उद्दिष्टांच्या दिशेने महत्त्वाची वाटचाल आहे.

10 वी - 12 वी नंतर सुरू करा तयारी

UPSC - MPSC ची

Online/Offline

Preparatory Batch

10 वी नंतर

Foundation Batch

12 वी नंतर

अधिक माहितीसाठी:   9209084708

2. आंतरराष्ट्रीय संबंध

2.1 "America First" धोरणांतर्गत USA ची जागतिक संस्थांमधून माघार

जगातील सर्वात शक्तिशाली राष्ट्रांपैकी एक असलेले अमेरिकेने (USA) अलीकडेच आपल्या "America First Policy" अंतर्गत अनेक महत्वाच्या जागतिक संस्था आणि करारांमधून माघार घेण्याचा निर्णय घेतला आहे.

या निर्णयामुळे जागतिक पातळीवर आर्थिक, पर्यावरणीय, आरोग्य आणि न्याय व्यवस्थेवर परिणाम होण्याची शक्यता निर्माण झाली आहे.

अमेरिकेची कोणत्या जागतिक संस्थांमधून माघार?

1) जागतिक आरोग्य संघटना (World Health Organization - WHO)

- कोविड-19 महामारीच्या काळात अमेरिकेने WHO वरील गंभीर आरोप करत संघटनेतून बाहेर पडण्याचा निर्णय घेतला.
- अमेरिका WHO ला सर्वाधिक आर्थिक मदत करणारा देश होता.
- आरोप: WHO ची चीनसमोर झुकती भूमिका, माहिती लपवणे, वेळेत कारवाई न करणे.

2) पॅरिस हवामान करार (Paris Climate Agreement)

- हवामान बदलाविरोधातील जागतिक प्रयत्नांचा हा महत्वाचा करार.
- अमेरिका या करारातून बाहेर पडले, कारण:
 - अमेरिकन उद्योगधंद्यांवर वाढणारा आर्थिक बोझ.
 - इतर देशांनाही तितक्याच कठोर अटी लादल्या नाहीत, असा अमेरिकेचा आरोप.

3) आंतरराष्ट्रीय फौजदारी न्यायालय (International Criminal Court - ICC)

- ICC ही युद्ध गुन्हे, मानवतेविरुद्ध गुन्हे, नरसंहार यांसारख्या गुन्ह्यांवरील कारवाईसाठी स्थापन.
- अमेरिका ICC मधून बाहेर पडली कारण:
 - अमेरिकन नागरिकांवर ICC च्या कारवाईचा धोका.
 - राष्ट्रीय सार्वभौमत्वावर आघात, असे अमेरिकेचे म्हणणे.

"America First Policy" म्हणजे काय?

- अमेरिकेचे हित सर्वप्रथम.
- जागतिक करार, संस्था यामध्ये सहभागी होणे किंवा न होणे, हे फक्त अमेरिकेच्या आर्थिक, राजकीय व सामरिक फायद्याच्या आधारावर.
- जागतिक नेतृत्वाऐवजी देशांतर्गत प्रगती व संरक्षणावर भर.
- **राष्ट्राध्यक्ष डोनाल्ड ट्रम्प** यांच्या कार्यकाळात या धोरणाला विशेष गती.

अशा निर्णयांचे संभाव्य परिणाम

1) जागतिक आरोग्य व्यवस्थेवर परिणाम:

- WHO च्या निधीत घट → महामारी (pandemic) व्यवस्थापन व लस वितरणात अडचणी.
- गरिब देशांना आरोग्य मदत मिळण्यात अडचणी.

2) हवामान बदलाविरोधातील लढ्यात मागे पडण्याचा धोका:

- अमेरिका या करारातून बाहेर पडल्याने जागतिक हवामान कृतीस धक्का.
- इतर देशांच्या सहकार्यालाही मर्यादा.
- कार्बन उत्सर्जन कमी करण्याचे जागतिक लक्ष्य धोक्यात.

3) आंतरराष्ट्रीय न्याय प्रक्रियेला धक्का:

- ICC कडून जागतिक पातळीवरील युद्ध गुन्ह्यांविरुद्ध कारवाई कमकुवत.
- मोठ्या राष्ट्रांना अवहेलना करण्याचा धोकादायक सन्देश.

4) जागतिक नेतृत्व गमावण्याचा धोका:

- अमेरिका बहुपक्षीय नेतृत्व सोडत असल्याने चीन, रशिया यांसारख्या राष्ट्रांना संधी.
- युरोपियन संघ, जपान, भारत यांसारख्या राष्ट्रांना नवे आघाडीचे स्थान मिळण्याची शक्यता.

भारत व अन्य देशांवर परिणाम

- भारतासारख्या विकसनशील देशांवर WHO व पॅरिस करारातून मिळणाऱ्या सहकार्याचा प्रभाव कमी.

- जागतिक नेतृत्वात अमेरिका कमी सक्रिय झाल्यास, भारतासह अन्य देशांची भूमिका महत्त्वाची ठरणार.
- हवामान, आरोग्य, न्याय या क्षेत्रांत बहुपक्षीय सहकार्याचे भविष्य अनिश्चित.

निष्कर्ष:

"America First" धोरणामुळे अमेरिकेने आपल्या स्वार्थसिद्धीसाठी जागतिक हिताला दुय्यम स्थान दिल्याचे दिसते.

जागतिक संस्थांमधून माघार ही केवळ अमेरिका नव्हे, तर संपूर्ण जगासाठी धोका ठरू शकते.

कोविडसारख्या जागतिक संकटांमध्ये एकत्रित प्रयत्नांची गरज असताना, अमेरिकेच्या या भूमिकेमुळे जागतिक सहकार्याला बाधा येऊ शकते.

भविष्यातील जागतिक आराखडा ठरवताना, या निर्णयांचे परिणाम दूरगामी असतील.

2.2 सिंधू जल करार (Indus Water Treaty) व वर्ल्ड बँकेच्या न्यूट्रल एक्स्पर्टचा निर्णय: भारताच्या बाजूने महत्त्वाचा निकाल

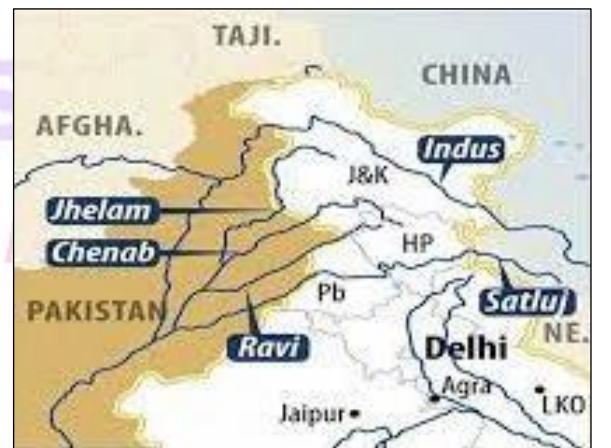
भारत आणि पाकिस्तान यांच्यातील सिंधू जल करार (Indus Water Treaty - IWT) हा 1960 साली वर्ल्ड बँकेच्या मध्यस्थीने झालेला ऐतिहासिक जलवाटप करार आहे.

अलीकडेच, वर्ल्ड बँकेने नियुक्त केलेल्या न्यूट्रल एक्स्पर्ट (Neutral Expert) ने जम्मू-काश्मीरमध्ये भारताद्वारे उभारण्यात येणाऱ्या दोन जलविद्युत प्रकल्पांबाबत वादावर निर्णय दिला आणि भारताच्या भूमिकेला पाठिंबा दिला आहे.

सिंधू जल करार (IWT): थोडक्यात ओळख

- भारत आणि पाकिस्तानमध्ये 1960 मध्ये झालेला करार.
- वर्ल्ड बँकेच्या मध्यस्थीने निश्चित.
- सिंधू प्रणालीतील नद्या (इंडस, झेलम, चेनाब, रावी, बियास, सतलज) यांचे पाणी वाटप.
- पूर्वेकडील नद्या (रावी, बियास, सतलज) भारतासाठी.
- पश्चिमेकडील नद्या (सिंधू, झेलम, चेनाब) पाकिस्तानसाठी.
- तथापि, भारताला पश्चिमेकडील नद्यांवर जलविद्युत प्रकल्प

उभारण्याचा मर्यादित अधिकार आहे, पण जलप्रवाह अडवण्यास मनाई.

वादाचा मूळ मुद्दा

- भारत जम्मू-काश्मीरमध्ये 'पाकल डुल' (Pakaldul) व 'किशनगंगा' (Kishanganga) या दोन जलविद्युत प्रकल्पांची उभारणी करत आहे.
- पाकिस्तानचा आक्षेप:
 - हे प्रकल्प कराराच्या अटीचा भंग करतात.
 - नद्यांच्या नैसर्गिक प्रवाहात अडथळा निर्माण करतात.
 - पाकिस्तानने वर्ल्ड बँकेकडे मध्यस्थीची मागणी केली.

न्यूट्रल एक्स्पर्टचा निर्णय

- वर्ल्ड बँकेच्या न्यूट्रल एक्स्पर्टने **भारताच्या बाजूने** निर्णय दिला.
- भारताच्या प्रकल्पांमध्ये IWT अंतर्गत दिलेल्या अधिकारांचा भंग नाही, असे स्पष्ट.
- तांत्रिक निकषांनुसार प्रकल्प योग्य असल्याचे मत.
- पाकिस्तानचा आक्षेप फेटाळला.

या निर्णयाचे महत्त्व

1) भारताच्या जलहक्कांना मान्यता:

भारताच्या जलविद्युत प्रकल्पांसाठी दिलेली मान्यता ही आर्थिक व ऊर्जा सुरक्षेच्या दृष्टीने महत्त्वाची.

2) पारदर्शकता व आंतरराष्ट्रीय मान्यता:

भारताने घेतलेली तांत्रिक काळजी व जागतिक मानकांचे पालन सिद्ध.

3) भारत-पाकिस्तान संबंधांवर परिणाम:

या निर्णयामुळे पाकिस्तानने आंतरराष्ट्रीय व्यासपीठावर घेतलेला मुद्दा कमकुवत.

दोन्ही देशांमध्ये पाण्यावरील वादांवरून असलेले तणाव कमी होण्याची शक्यता.

4) इंडस जल कराराच्या भविष्यासाठी महत्त्वाचे संकेत:

कराराच्या अटींमध्ये भारताच्या विकास हक्कांनाही महत्त्व.

भविष्यकाळात भारताच्या नव्या प्रकल्पांना आधार.

भारताच्या दृष्टिकोनातून महत्त्व

- ऊर्जेची वाढती गरज पूर्ण करण्यासाठी जलविद्युत प्रकल्प आवश्यक.
- जम्मू-काश्मीरसारख्या दुर्गम भागात विकासाला चालना.
- शाश्वत व स्वच्छ ऊर्जा स्रोत.
- पाकिस्तानकडून वारंवार उचलल्या जाणाऱ्या आक्षेपांवर आंतरराष्ट्रीय स्तरावर उत्तर.

निष्कर्ष:

वर्ल्ड बँकेच्या न्यूट्रल एक्स्पर्टने दिलेला निर्णय हा भारताच्या पाण्याच्या हक्कांचा विजय आहे. या निर्णयामुळे भारताचे जलविद्युत प्रकल्प आणि विकासाचा मार्ग अधिक सुलभ होईल. तसेच, हा निकाल सिंधू जल कराराच्या अटींमध्ये भारताच्या कायदेशीर आणि तांत्रिक अंमलबजावणीला आंतरराष्ट्रीय मान्यता मिळाल्याचे निदर्शक आहे.

2.3 भारत-अफगाणिस्तान संबंधांतील बदल: नवीन दिशा आणि संवाद

अफगाणिस्तानमध्ये तालिबानने 2021 मध्ये सत्ता घेतल्यानंतर भारताने काही काळ सावध भूमिका घेतली होती. मात्र, अलीकडेच भारताने तालिबान सरकारसोबत थेट संवादाचे नवीन पर्व सुरू केले आहे.

याचाच एक भाग म्हणून, भारताच्या परराष्ट्र सचिव व अफगाणिस्तानच्या हंगामी परराष्ट्र मंत्र्यांमध्ये दुबईमध्ये प्रथमच औपचारिक बैठक पार पडली आणि याआधी नोव्हेंबर 2024 मध्ये भारतीय अधिकाऱ्यांची तालिबानच्या संरक्षण मंत्र्यांसोबत काबूलमध्ये अधिकृत भेट झाली.

नवीन घडामोडी

From Dream to Reality

1) दुबईतील उच्चस्तरीय बैठक (2025):

- भारताचे परराष्ट्र सचिव आणि अफगाणिस्तानचे हंगामी परराष्ट्र मंत्री यांची दुबईत द्विपक्षीय बैठक.
- तालिबान सरकारसोबत भारताचा हा पहिलाच थेट राजनैतिक संवाद मानला जातो.

2) नोव्हेंबर 2024 मधील लष्करी संवाद:

- भारतीय मुत्सद्दी आणि तालिबानचे संरक्षण मंत्री यांच्यात काबूलमध्ये अधिकृत चर्चा.
- सुरक्षा, आतंकवादविरोधी सहकार्य आणि प्रादेशिक स्थैर्य यावर चर्चा.

या बदलामागचा अर्थ

1) प्रादेशिक स्थैर्याचा प्रयत्न:

- अफगाणिस्तानातील अस्थिरता भारताच्या सुरक्षा हितासाठी धोकादायक.
- विशेषतः पाकिस्तानप्रेरित आतंकवाद आणि आयएसआयएस (ISIS-K) सारख्या संघटनांपासून धोका.
- अफगाणिस्तानात भारताच्या आर्थिक व विकास प्रकल्पांचे संरक्षण.

2) तालिबान सरकारचा वास्तव स्विकार:

- तालिबानचा प्रत्यक्ष संवाद टाळल्यास भारताचा प्रादेशिक प्रभाव कमी.
- चीन, पाकिस्तान, रशिया, इराण यांसारखे देश आधीच तालिबानशी संपर्कात.
- त्यामुळे भारतालाही आग्रहाने संवाद साधण्याची गरज.

3) भारतीय गुंतवणुकीचे रक्षण:

- भारताने अफगाणिस्तानात 3 अब्ज डॉलर्सहून अधिक गुंतवणूक.
- संसद भवन, सडका, धरणे, रुग्णालये, शाळा अशा विकास प्रकल्पांचे संरक्षण.

तालिबानसोबत संवादाचे मुद्दे

- अफगाणिस्तानातून भारतविरोधी गटांचा नायनाट.
- दहशतवादविरोधी सहकार्य (Counter-terrorism cooperation).
- भारतीय प्रकल्प व नागरिकांचे रक्षण.
- मानवी मदतीसाठी (Humanitarian aid) सुरक्षित व खुले वातावरण.
- अफगाण लोकांसाठी विकास सहकार्य.

भारतासाठी आव्हाने:

- तालिबान सरकारला आंतरराष्ट्रीय मान्यता नाही.

- महिला व अल्पसंख्यांक हक्कांचा अभाव.
- तालिबानच्या आतंकी गटांशी संबंधांबद्दल शंका.
- पाकिस्तानचा अफगाणिस्तानमधील प्रभाव.

निष्कर्ष:

भारताचा तालिबानसोबत सुरू झालेला संवाद हा परिस्थितीजन्य, पण आवश्यक निर्णय आहे. भारतीय हितसंरक्षण, सुरक्षा धोरण आणि प्रादेशिक स्थैर्य यासाठी भारताने प्रत्यक्ष संवादाची वाट धरली आहे. भविष्यात हा संवाद अफगाणिस्तानातील स्थैर्य व भारताच्या हितासाठी महत्वाचा टप्पा ठरू शकतो.

2.4 अमेरिकेतील 'बर्थराइट सिटीझनशिप' वाद: राष्ट्राध्यक्षांचा आदेश व न्यायालयाचा हस्तक्षेप

अलीकडेच अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष यांनी 'बर्थराइट सिटीझनशिप' (जन्मावर आधारित नागरिकत्व) संपवण्याचा उद्देश ठेवत एक कार्यकारी आदेश (Executive Order) जारी केला. मात्र, अमेरिकेच्या फेडरल न्यायालयाने तत्काळ या आदेशावर तात्पुरती स्थगिती (temporary block) घातली आहे. या निर्णयामुळे अमेरिकेतील नागरिकत्व धोरणावर मोठा वादंग निर्माण झाला आहे.

'बर्थराइट सिटीझनशिप' म्हणजे काय?

- 'बर्थराइट सिटीझनशिप' (Birthright Citizenship) म्हणजे अमेरिकेत जन्माला आलेल्या प्रत्येक व्यक्तीस, त्यांच्या पालकांचे नागरिकत्व किंवा स्थलांतर दर्जा काहीही असला तरी, आपोआप अमेरिकेचे नागरिकत्व बहाल होते.
- हे अधिकार अमेरिकेच्या संविधानाच्या **14 व्या घटनादुरुस्तीत (14th Amendment, 1868)** स्पष्टपणे नमूद आहेत.
- **14 वी घटना दुरुस्ती (Section 1):** "All persons born or naturalized in the United States, and subject to the jurisdiction thereof, are citizens of the United States and of the State wherein they reside."

राष्ट्राध्यक्षांचा कार्यकारी आदेश:

- अमेरिकेत बेकायदेशीर स्थलांतरित (Illegal Immigrants) किंवा नागरिकत्व नसलेल्या (Non-citizen) व्यक्तींच्या मुलांना नागरिकत्व न देण्याचा आदेश.

- **हेतू:** अमेरिकेत होणाऱ्या कथित '**anchor babies**' प्रवृत्तीला (बाळ जन्म घेऊन पालकांनाही नागरिकत्व मिळवण्याचा प्रयत्न) आळा घालणे.
- आदेशानुसार, जेव्हा पालक अमेरिकेचे कायदेशीर नागरिक नसतील किंवा कायमस्वरूपी रहिवासी नसतील, तेव्हा त्यांच्या मुलांना नागरिकत्व नाकारले जाणार.

फेडरल न्यायालयाची स्थगिती

- फेडरल न्यायालयाने राष्ट्राध्यक्षांच्या आदेशावर तत्काळ स्थगिती दिली.
- न्यायालयाचे म्हणणे:
 - 14 व्या घटनादुरुस्तीतील अधिकार सरळ-सरळ संविधानिक आहेत.
 - राष्ट्राध्यक्षांचा कार्यकारी आदेश संविधानाचे उल्लंघन करू शकत नाही.
 - नागरिकत्वाचा अधिकार कायदेशीरदृष्ट्या संरक्षित आहे.

या वादाचे घटनात्मक महत्त्व

1) संविधानिक संरक्षणाचा प्रश्न:

14 व्या घटनादुरुस्तीतील नागरिकत्व हक्काचा संरक्षणाचा मुद्दा.

राष्ट्राध्यक्षांचा आदेश संविधानिक अधिकारांना बगल देतो का, याचे परीक्षण.

2) अमेरिकेतील स्थलांतर धोरणाचा पुनर्विचार:

वाढती स्थलांतरित लोकसंख्या व नागरिकत्व मिळवण्याच्या प्रक्रियेतील गुंतागुंत.

राष्ट्रीय सुरक्षितता, आर्थिक भार, आणि सामाजिक न्याय या प्रश्नांशी जोडलेला मुद्दा.

3) कार्यकारी आदेश विरुद्ध न्यायालयीन नियंत्रण:

राष्ट्राध्यक्षांचे अधिकार आणि न्यायालयाचे संविधानिक संरक्षक म्हणून असलेले अधिकार यातील संघर्ष.

या निर्णयाचा संभाव्य परिणाम

- तत्कालीन परिस्थितीत बर्थराइट सिटीझनशिप अबाधित.
- न्यायालयीन प्रक्रियेमुळे अमेरिकन नागरिकत्व धोरणावर मोठा सार्वजनिक व राजकीय वाद.
- भविष्यात सर्वोच्च न्यायालयात (Supreme Court) अंतिम निर्णयाची शक्यता.

निष्कर्ष

'बर्थराइट सिटीझनशिप' हा अमेरिकेच्या संविधानाने दिलेला मूलभूत हक्क आहे. राष्ट्राध्यक्षांचा आदेश आणि त्यावरील न्यायालयीन हस्तक्षेप यामुळे घटनात्मक मूल्ये, स्थलांतर धोरण आणि नागरिकत्वाचे स्वरूप यावरील राष्ट्रीय चर्चा पुन्हा एकदा तीव्र झाली आहे. या वादाचा निकाल अमेरिकेतील नागरिकत्वाच्या मूळ तत्वांना आणि स्थलांतर धोरणाला दीर्घकालीन परिणाम करणारा ठरू शकतो.

10 वी - 12 वी नंतर सुरू करा तयारी
UPSC - MPSC ची
Online/Offline

Preparatory Batch	Foundation Batch
10 वी नंतर	12 वी नंतर

अधिक माहितीसाठी: 9209084708

Swapnil's IAS आहे सर्वासाठी

Discounts

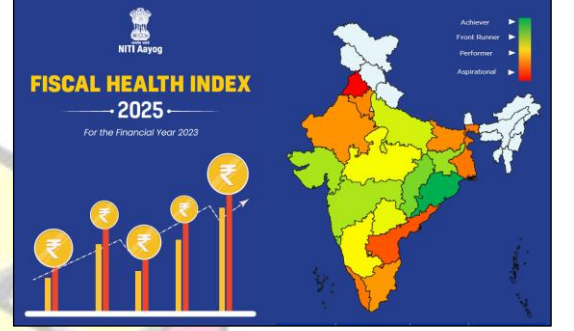
सैन्य आणि पोलीस दल - 10%	महिला विद्यार्थी - 33%
लघू आणि सीमांत शेतकऱ्यांची मुले - 20%	आई वडिल हयात नाहीत - 40%
दिव्यांग विद्यार्थी - 15%	शहीदांची मुले - 25%

3. सामाजिक आणि आर्थिक विकास

3.1 नीती आयोगाचा 'Fiscal Health Index (FHI) Report 2025': राज्यांच्या आर्थिक स्थितीवर विश्लेषण

अलीकडेच नीती आयोगाने 'Fiscal Health Index (FHI) Report 2025' प्रसिद्ध केली असून, भारतातील राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशांच्या (Sub-national level) आर्थिक स्थितीचा (Fiscal Status) सखोल आढावा या अहवालाद्वारे घेण्यात आला आहे.

शाश्वत (Sustainable) आणि लवचिक (Resilient) आर्थिक विकासासाठी धोरणात्मक सुधारणा सुचविणे हा या अहवालाचा मुख्य हेतू आहे.

'Fiscal Health Index' म्हणजे काय?

- राज्य व केंद्रशासित प्रदेशांच्या आर्थिक स्थितीचे मूल्यांकन करणारा निर्देशांक.
- राज्यांच्या महसूल उत्पन्न, खर्च, कर्ज, वित्तीय तूट (Fiscal Deficit) आणि आर्थिक व्यवस्थापन आदी विविध घटकांवर आधारित.
- शाश्वत आर्थिक धोरणांसाठी आणि दीर्घकालीन वित्तीय शिस्तीसाठी मार्गदर्शक.

महत्त्वाचे घटक (Parameters):

- राज्यांचा उत्पन्न व खर्च यातील संतुलन.
- कर्जाचे प्रमाण व त्याचे व्यवस्थापन.
- वित्तीय तूट (Fiscal Deficit) व त्याचे जीडीपीशी (Gross State Domestic Product) असलेले प्रमाण.
- राज्यांची स्वतःची महसूल क्षमता (Own Revenue Generation).
- विकासावर होणारा खर्च व गुंतवणुकीसाठी उपलब्ध आर्थिक श्रोत.
- आकस्मिक धोरणात्मक स्थिती (contingent liabilities) हाताळण्याची क्षमता.

FHI 2025 मधून पुढे आलेल्या मुख्य निरीक्षणा

1) राज्यांमध्ये वित्तीय स्थितीतील मोठा फरक:

- काही राज्ये सशक्त महसूल निर्मिती व कमी कर्जनिर्भरता असलेली.

- तर काही राज्यांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर कर्ज व वाढती वित्तीय तूट.

2) महसूलावर अवलंबित्व व खर्चाच्या प्राधान्यक्रमात फरक:

- काही राज्ये केंद्र सरकारकडून मिळणाऱ्या अनुदानांवर (Grants) जास्त अवलंबून.
- काही राज्ये विकासात्मक खर्चावर (Development Expenditure) जास्त भर देतात.

3) कर्जाची मर्यादा व पुनर्परिशोधन (Debt Sustainability):

- काही राज्यांचे कर्ज-उत्पन्न प्रमाण (Debt to GSDP Ratio) चिंताजनक.
- वित्तीय शिस्त आणि खर्च नियंत्रणाची आवश्यकता.

नीती आयोगाच्या शिफारसी:

- राज्यांनी स्वतःच्या महसूल वाढवण्यावर भर द्यावा.
- वित्तीय शिस्त (Fiscal Discipline) पाळावी.
- गुंतवणूक अनुकूल वातावरण तयार करावे.
- अत्यावश्यक व आवश्यक खर्च यामध्ये योग्य संतुलन राखावे.
- कर्जाचे व्यवस्थापन व खर्चाचे पारदर्शक नियंत्रण (Transparency and Debt Management).

FHI 2025 चे महत्त्व:

- राज्यांच्या आर्थिक आरोग्याचे समर्पक विश्लेषण.
- धोरणकर्त्यांसाठी (Policy Makers) मार्गदर्शक ठरणारा दस्तऐवज.
- शाश्वत आर्थिक धोरण आणि विकास प्राधान्य निश्चित करण्यात मदत.
- राज्य व केंद्र सरकारांमध्ये समन्वय (Cooperative Federalism) वाढवण्याचा माध्यम.
- राज्यांच्या आर्थिक धोरणांसाठी 'डेटा आधारित निर्णय प्रक्रिया' (Evidence-Based Policy Making) मजबूत करणारा दस्तऐवज.
- राज्यांनी त्यांच्या वित्तीय स्थितीनुसार स्वतःची धोरणे (State-specific Fiscal Reforms) तयार करण्यास मदत.

महत्वाचे राज्य व विभागीय निष्कर्ष (Indicative Observations from States and Regions):

- महाराष्ट्र, तामिळनाडू, गुजरात सारखी राज्ये तुलनेने मजबूत महसूल यंत्रणा व वित्तीय शिस्त राखण्यात पुढे.

- 2) पश्चिम बंगाल, पंजाब, केरळ यांसारख्या राज्यांची कर्जाची वाढती पातळी आणि वित्तीय तूट लक्षवेधी.
- 3) ईशान्य भारतातील (North-East) काही राज्यांची केंद्रावर अनुदानासाठी अवलंबित्व जास्त.
- 4) काही मोठ्या राज्यांमध्ये विकासात्मक खर्च (capital expenditure) कमी असून प्रशासनिक खर्च (revenue expenditure) वाढत चाललेला.

राज्यांच्या आर्थिक आरोग्याचे महत्त्व:

- देशाच्या एकूण आर्थिक वृद्धीचा पाया राज्यांच्या वित्तीय स्थितीवर अवलंबून.
- शिक्षण, आरोग्य, पायाभूत सुविधा, आणि सामाजिक कल्याण यांसारख्या क्षेत्रांवरील खर्चासाठी सक्षम राज्य वित्त व्यवस्था आवश्यक.
- संपूर्ण देशाच्या आर्थिक स्थैर्यासाठी (Macro-Economic Stability) सुदृढ राज्य आर्थिक आरोग्य गरजेचे.

निष्कर्ष:

'Fiscal Health Index 2025' हा अहवाल राज्यांच्या आर्थिक कारभाराचे वास्तव समोर ठेवतो. भारतासारख्या मोठ्या आणि संघराज्य पद्धतीच्या देशात राज्यांच्या वित्तीय आरोग्याचा थेट परिणाम देशाच्या **समग्र आर्थिक प्रगतीवर (Inclusive Growth)** होतो. अहवालातून स्पष्ट होते की, राज्यांनी महसूल निर्मिती वाढवणे, खर्चात शिस्त राखणे आणि कर्जाचे सुयोग्य व्यवस्थापन करणे अत्यावश्यक आहे. या पार्श्वभूमीवर नीती आयोगाचा हा अहवाल धोरणनिर्मात्यांसाठी (Policy Makers), अर्थतज्ज्ञांसाठी आणि प्रशासनासाठी (Administrators) एक महत्त्वाचा दस्तऐवज ठरतो.

3.2 राष्ट्रीय नमुना सर्वेक्षण कार्यालयाचा (NSSO) 'Household Consumption Expenditure Survey (HCES)' 2023-24 चा अहवाल प्रसिद्ध

राष्ट्रीय सांख्यिकी कार्यालय (MoSPI) अंतर्गत कार्यरत राष्ट्रीय नमुना सर्वेक्षण कार्यालय (NSSO) ने अलीकडेच **घरगुती उपभोग खर्च सर्वेक्षण (Household Consumption Expenditure Survey - HCES) 2023-24** चा अहवाल प्रसिद्ध केला आहे.

कोविड-19 नंतरची स्थिती सामान्य झाल्यानंतर 2022-23 व 2023-24 मध्ये सलग दोन सर्वेक्षणे घेण्याचा निर्णय सरकारने घेतला होता, जेणेकरून भारतातील लोकांच्या उपभोग खर्चाचे अलीकडील व वास्तव चित्र समोर येईल.

HCES 2023-24 मधील महत्त्वाच्या निष्कर्षांचे सविस्तर विश्लेषण:

1) घरगुती उपभोग खर्चाचे (Household Consumption Expenditure) वाढलेले प्रमाण:

ग्रामीण भारत:

- सरासरी मासिक प्रति व्यक्ती खर्च (MPCE): ₹4,122
- ₹4,247 (प्रोत्साहन लाभ, जसे मोफत रेशन, इ. समावेश करून)

शहरी भारत:

- सरासरी मासिक प्रति व्यक्ती खर्च (MPCE): ₹6,996
- ₹7,078 (प्रोत्साहन लाभासह)

2) ग्रामीण व शहरी खर्चातील वाढ:

- 2022-23 च्या तुलनेत ग्रामीण भागात 9% आणि शहरी भागात 8% वाढ.
- कोविडनंतरची आर्थिक पुनर्बांधणी आणि उत्पन्न व उपभोग क्षमतेत सुधारणा याचे हे लक्षण आहे.

3) ग्रामीण व शहरी खर्चातील दरी कमी:

- 2011-12 मध्ये 84% इतकी दरी 2023-24 मध्ये 70% पर्यंत कमी झाली.
- याचा अर्थ ग्रामीण भागातील उपभोग क्षमता लक्षणीयरीत्या वाढली आहे.

4) अन्न व अन्नेतर खर्चातील (Non-food Expenditure) बदल:

- ग्रामीण भागात 53% आणि शहरी भागात 60% खर्च अन्नेतर वस्तूंवर.
- महत्त्वाचे अन्नेतर खर्च: वाहतूक (Conveyance), कपडे (Clothing), शिक्षण, आरोग्य, घरभाडे, इ.
- एकूण खर्चात अन्नावरील खर्चाचा हिस्सा कमी.
- यामुळे जीवनशैलीतील (Lifestyle) आणि जीवनमानातील (Standard of Living) बदल स्पष्ट.

5) उपभोग विषमतेत घट (Consumption Inequality Reduced):

- गिनी गुणांक (Gini Coefficient) ग्रामीण भागात 0.237 व शहरी भागात 0.284.
- गिनी गुणांक जितका 0 च्या जवळ, तितकी उत्पन्नातील समानता जास्त.
- 2011-12 च्या तुलनेत गिनी गुणांक कमी, म्हणजेच उपभोग क्षमतेतील असमानता कमी.

याचा अर्थ अल्प उत्पन्न गटांच्या हातातही खर्च करण्यासारखे उत्पन्न.

6) राज्यनिहाय असमानता (Inter-State Disparities):

- सर्वाधिक मासिक खर्च: सिक्कीम.
- सर्वात कमी मासिक खर्च: छत्तीसगड.
- यावरून विकसित व अविकसित राज्यांतील आर्थिक दरी अद्याप कायम असल्याचे दिसते.

7) महागाई मापनावर संभाव्य परिणाम (Impact on Inflation Measurement):

- नवीन खर्च पद्धतीमुळे ग्राहक किंमत निर्देशांक (Consumer Price Index - CPI) मोजण्याच्या रचनेत (Basket of Goods and Services) बदल अपेक्षित.
- अन्नाऐवजी अन्नतर वस्तूवर खर्च वाढल्याने महागाईचे (Inflation) मापनही वेगळ्या प्रकारे करावे लागेल.
- नीती आयोग व RBI साठी महत्वाचा संकेत.

महत्त्व व धोरणात्मक परिणाम (Policy Implications):

- ग्रामीण भागातील वाढती खर्च क्षमता ग्रामीण विकासासाठी सकारात्मक.
- अन्नतर खर्चात वाढ - नवीन उत्पादने व सेवा यांना मागणी.
- उपभोग क्षमतेतील विषमता कमी - समावेशक आर्थिक वाढ (Inclusive Growth).
- महागाई मापनासाठी सरकारला नवीन धोरण आखणीची गरज.
- राज्यनिहाय असमानता दूर करण्यासाठी विशेष आर्थिक व सामाजिक धोरणांची गरज.

निष्कर्ष:

HCES 2023-24 अहवालातून भारतातील बदलते आर्थिक व सामाजिक चित्र समोर येते. ग्रामीण भागाचा आर्थिक विकास, अन्नतर खर्चातील वाढ आणि उपभोगातील विषमता कमी होणे ही भारताच्या आर्थिक आरोग्याची सकारात्मक लक्षणे आहेत. तथापि, राज्यनिहाय असमानता आणि नव्या खर्च रचनेनुसार महागाई मापन या गोष्टींवर केंद्र आणि राज्य सरकारांनी विशेष लक्ष देणे गरजेचे आहे.

3.3 रस्ते अपघातग्रस्तांसाठी 'Cashless Treatment' योजना जाहीर

भारतामध्ये रोज सरासरी 400 पेक्षा जास्त रस्ते अपघात होतात, ज्यात अनेकांना प्राण गमवावे लागतात किंवा गंभीर जखमांचे संकट सहन करावे लागते. यामुळे उपचार खर्चाचा मोठा आर्थिक भार पीडित व त्यांच्या कुटुंबीयांवर येतो. या पार्श्वभूमीवर केंद्रीय रस्ते वाहतूक व महामार्ग मंत्रालयाने 'Cashless Treatment' योजना जाहीर केली आहे, ज्यामुळे अपघातग्रस्तांना तत्काळ व मोफत वैद्यकीय उपचार मिळतील.

योजनेची महत्त्वाची वैशिष्ट्ये

1) आर्थिक सहाय्य व कवच (Financial Coverage):

- सरकारकडून प्रतिव्यक्ती ₹1.5 लाखांपर्यंत मोफत उपचार दिले जातील.
- उपचाराचा कालावधी: अपघातानंतर सलग 7 दिवसांपर्यंत.
- अट: अपघाताबाबत पोलिसांना 24 तासांच्या आत माहिती देणे बंधनकारक.
- रुग्णालयांनी केलेल्या उपचार खर्चाची भरपाई (Reimbursement) Motor Vehicle Accident Fund मधून केली जाईल.

2) आयुष्मान भारत योजनेतर्गत उपचाराचा पर्याय (PM-JAY Packages):

अपघातग्रस्त रुग्णांना आयुष्मान भारत प्रधानमंत्री जन आरोग्य योजना (PM-JAY) अंतर्गत आघात (Trauma) व बहुअवयव आघात (Polytrauma) संबंधित उपचार घेण्याचा पर्याय.

3) अर्हता (Eligibility):

- कोणत्याही प्रकारच्या रस्त्यावर, कोणत्याही प्रकारच्या मोटार वाहनांचा समावेश असलेल्या सर्व अपघातांना लागू.
- नागरिकत्व, उत्पन्न, इ. बाबतीत कोणतीही अट नाही.

4) अंमलबजावणी यंत्रणा (Implementation Mechanism):

- राष्ट्रीय आरोग्य प्राधिकरण (NHA) हे पोलिस, रुग्णालये, व राज्य आरोग्य यंत्रणांशी समन्वय साधून योजना राबवेल.
- e-Detailed Accident Report (eDAR) ॲप्लिकेशन च्या माध्यमातून अपघाताची त्वरित माहिती व तपशील गोळा करून योजनेची जलद अंमलबजावणी.

5) हिट अँड रन प्रकरणांसाठी सानुग्रह मदत (Ex-Gratia Payment for Hit and Run Cases):

- अपघातात मृत्युमुखी पडलेल्या व्यक्तीच्या कुटुंबीयांना ₹2 लाखांची सानुग्रह रक्कम.
- यामध्ये वाहन चालकाची ओळख न पटल्यासही मदतीची तरतूद.

6) कायदेशीर अधिष्ठान (Legal Mandate):

- मोटर वाहन कायदा, 1988 च्या कलम 162 नुसार अपघातग्रस्तांना मोफत उपचार देणे बंधनकारक.
- सरकारने प्रथमच या तरतुदीचा कार्यक्षम वापर करत 'Cashless Treatment' योजनेला कायदेशीर मान्यता व आर्थिक तरतूद दिली आहे.

महत्त्व व परिणाम (Significance and Impact):

- अपघातग्रस्त रुग्णांना जलद व दर्जेदार उपचार मिळण्याचा मार्ग मोकळा.
- गोरगरीब व दुर्बल घटकांसाठी मोठा दिलासा, कारण उपचाराचा त्वरित खर्च करणे शक्य नसते.
- रुग्णालयांवर उपचार खर्च भरण्याची ग्वाही असल्यामुळे रुग्ण नाकारण्याचे प्रकार कमी होतील.
- अपघात नोंदणी (Reporting) व माहिती संकलनात पारदर्शकता व गती.

निष्कर्ष:

'Cashless Treatment' योजना रस्ते अपघात पीडितांसाठी सुरक्षिततेची आणि सन्मानाची हमी देणारी ऐतिहासिक पायरी ठरणार आहे. मोफत उपचार, जलद मदत व सामाजिक सुरक्षेचा भक्कम आधार मिळाल्याने भारतातील रस्ते अपघात व्यवस्थापन क्षेत्रात मोठा बदल अपेक्षित आहे.

3.4 IIT मद्रास आणि कृषी मंत्रालय यांचे 'Project VISTAAR' अंतर्गत सहकार्य

भारतातील कृषी क्षेत्र अद्ययावत तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने अधिक सक्षम करण्याच्या दिशेने एक महत्त्वपूर्ण पाऊल उचलण्यात आले आहे. IIT मद्रास आणि कृषी व शेतकरी कल्याण मंत्रालयाने 'Project VISTAAR' (Virtually Integrated System to Access Agricultural Resources) अंतर्गत भागीदारी केली आहे. हा उपक्रम डिजिटल तंत्रज्ञान, कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) आणि बिग डेटा यांच्या आधारे शेतकऱ्यांना सुलभ कृषी संसाधनांची माहिती व मदत पुरवण्यासाठी विकसित केला जात आहे.

Project VISTAAR चे महत्वाचे घटक

1) डिजिटल कृषी डेटाबेस आणि तंत्रज्ञानाधारित उपाय:

- शेतकऱ्यांसाठी एकात्मिक डिजिटल प्लॅटफॉर्म, ज्याद्वारे ते पीक उत्पादन, हवामान अंदाज, बाजारभाव, माती व खत परीक्षण, पाणी व्यवस्थापन इत्यादींसाठी उपयुक्त माहिती मिळवू शकतील.
- बिग डेटा अनालिटिक्स व आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स (AI) चा वापर करून शेतकऱ्यांसाठी वैयक्तिक सल्लागार प्रणाली (Personalized Advisory System) विकसित केली जाईल.

2) संशोधन आणि नाविन्यपूर्ण उपाय:

- IIA मद्रास विविध कृषी संशोधन संस्थांसह सहकार्य करून शाश्वत व वैज्ञानिक शेतीसाठी संशोधन करणार.
- ड्रोन तंत्रज्ञान, इंटरनेट ऑफ थिंग्स (IoT), रिमोट सेन्सिंग यांचा कृषी क्षेत्रात प्रभावी वापर करण्यास गती मिळेल.

3) शेतकरी शिक्षण व सशक्तीकरण:

- शेतकऱ्यांना ऑनलाईन प्रशिक्षण (E-Learning), व्हर्चुअल वर्कशॉप्स आणि प्रत्यक्ष शेतीतील अंमलबजावणीसाठी मार्गदर्शन दिले जाईल.
- स्थानीय भाषांमध्ये माहिती उपलब्ध करून डिजिटल अंतर कमी करण्यावर भर.
- तंत्रज्ञान-सुलभ शेती पद्धती शिकण्यासाठी ग्रामीण भागातील कृषी विज्ञान केंद्रे (KVK) आणि स्वयंसेवी संस्थांना जोडले जाणार.

4) बाजारपेठ आणि पुरवठा साखळी सुधारणांसाठी मदत:

- शेतकऱ्यांना कृषीमाल विक्रीसाठी थेट बाजारपेठांशी (e-NAM सारख्या डिजिटल मार्केट्स) जोडण्याचे उद्दिष्ट.
- पीक सल्लागार तंत्रज्ञान (Crop Advisory Technology) द्वारे शेतकऱ्यांना कोणते पीक घ्यावे, कोणत्या हंगामात विक्री करावी याविषयी मार्गदर्शन.
- उत्पादन-विक्री अंतर (Farm to Market Gap) कमी करण्यासाठी डेटा-आधारित धोरणे व पुरवठा साखळी व्यवस्थापनात सुधारणा.

5) हवामान-लक्षित शेती (Climate Resilient Farming):

- हवामान बदलामुळे शेतीवर होणारे परिणाम लक्षात घेऊन संवेदनशील भागांमध्ये (Climate-Sensitive Regions) सुधारित कृषी पद्धती राबवणे.
- IIA मद्रास च्या हवामान संशोधन प्रयोगशाळेच्या साहाय्याने शाश्वत कृषी धोरणे विकसित केली जातील.
- शाश्वत सिंचन पद्धती, मातीच्या आर्द्रतेवर आधारित सिंचन व्यवस्थापन, हवामान-लक्षित बियाणे संशोधन यावर भर.

परिणाम आणि अपेक्षित फायदे:

- ✓ शेतकऱ्यांना त्वरित आणि अचूक माहिती उपलब्ध होणार, त्यामुळे शेतीतील अनिश्चितता व जोखीम कमी होईल.
- ✓ पीक उत्पादन व गुणवत्ता सुधारण्यास मदत होणार, परिणामी शेतकऱ्यांचे उत्पन्न वाढेल.
- ✓ कृषी धोरणांमध्ये डेटा-आधारित निर्णय घेण्याची प्रक्रिया गतिमान व प्रभावी होईल.
- ✓ नवीन तंत्रज्ञानाचा प्रसार वेगाने होईल, ज्यामुळे आधुनिक शेतीला चालना मिळेल.
- ✓ शाश्वत शेतीसाठी वैज्ञानिक संशोधन आणि हवामान-लक्षित शेतीला बळकटी मिळेल.

निष्कर्ष:

'Project VISTAAR' हा भारतीय कृषी क्षेत्रात डिजिटल क्रांती घडवण्याच्या दिशेने महत्वाचा टप्पा ठरेल. IIT मद्रासच्या तंत्रज्ञान कौशल्याने व कृषी मंत्रालयाच्या धोरणात्मक पाठबळाने भारतीय शेती अधिक सक्षम, वैज्ञानिक आणि शाश्वत होण्याचा मार्ग मोकळा होईल.

3.5 भारतीय रेल्वेची अभियांत्रिकीतील अभूतपूर्व कामगिरी - 'अंजी खड पूल'

भारतीय रेल्वेने आपल्या अभियांत्रिकी कौशल्याचा नवा मापदंड प्रस्थापित करत अंजी खड पूल (Anji Khad Bridge) यशस्वीपणे पूर्ण केला आहे. हा पूल भारताचा पहिला केबल-स्टेड रेल्वे पूल असून, तो जम्मू आणि काश्मीरमधील रियासी जिल्ह्यातील अंजी नदीवर उभारण्यात आला आहे. हा पूल उधमपूर-श्रीनगर-बारामुला रेल लिंक (USBRL) प्रकल्पाचा एक महत्वाचा भाग आहे, जो काश्मीर खोऱ्याला भारताच्या मुख्य रेल्वे नेटवर्कशी जोडण्याच्या दृष्टिकोनातून महत्वाचा आहे.

अंजी खड पूल - एक अद्वितीय अभियांत्रिकी पराक्रम

1) पूलाच्या संरचनेची वैशिष्ट्ये:

- **केबल-स्टेड डिझाइन:** भारतातील पहिला पूर्णपणे केबल-स्टेड रेल्वे पूल, जो आधुनिक अभियांत्रिकी आणि स्थापत्यशास्त्राचे उत्तम उदाहरण आहे.
- **एकूण लांबी:** 725 मीटर, ज्यामध्ये मुख्य स्पॅन 472 मीटर आहे.
- **मुख्य खांब्याची उंची:** 193 मीटर, जो कुतुब मीनारपेक्षा मोठा आहे.
- **केबल्सची संख्या:** 96 स्टे केबल्स, जी पुलाला मजबूत आधार देतात.

2) भौगोलिक आणि संरचनात्मक आव्हाने:

- हा पूल भूकंप-संवेदनशील आणि मजबूत वाऱ्यांच्या प्रभावाखाली असलेल्या भागात बांधण्यात आला आहे, त्यामुळे त्याची रचना विशेषतः भूकंपप्रूफ आणि हवामान प्रतिरोधक बनवली आहे.
- पारंपरिक आर्च ब्रिज ऐवजी केबल-स्टेड डिझाइन स्वीकारण्यात आले, कारण अंजी नदीच्या दोन्ही बाजूंना भूप्रदेश अत्यंत कठीण होता.
- कठीण हवामान आणि डोंगराळ प्रदेशामुळे बांधकाम अत्यंत आव्हानात्मक होते.

3) रणनीतिक आणि आर्थिक महत्त्व:

- काश्मीर खोऱ्यातील वाहतुकीला चालना देणार: हा पूल उधमपूर-श्रीनगर-बारामुला रेल्वे लिंक (USBRL) चा एक भाग असून, तो जम्मू आणि काश्मीरच्या दळणवळणासाठी महत्त्वाचा टप्पा आहे.
- रोजगार आणि पर्यटनाला गती: पूल आणि संलग्न रेल्वे मार्गाच्या माध्यमातून पर्यटन वाढून स्थानिक अर्थव्यवस्थेला चालना मिळेल.
- संरक्षण क्षेत्रासाठी महत्त्वपूर्ण: भारतीय सैन्यासाठी जलद वाहतूक सुविधा उपलब्ध होणार, ज्यामुळे सुरक्षा दृष्टीकोनातून हा पूल महत्त्वाचा ठरेल.

4) अभियांत्रिकी क्षेत्रातील योगदान:

- भारतीय अभियंत्यांनी आणि शास्त्रज्ञांनी स्वदेशी तंत्रज्ञान आणि नवोन्मेषी पद्धतींचा वापर करून हा पूल उभारला आहे.
- 'मेक इन इंडिया' अंतर्गत पूर्णपणे स्वदेशी पद्धतीने विकसित केलेला हा पूल जागतिक दर्जाच्या अभियांत्रिकीचा उत्कृष्ट नमुना आहे.

5) पर्यावरणपूरक आणि शाश्वत विकास:

- या पूलाच्या बांधकामात निसर्गपूरक तंत्रज्ञानाचा वापर करण्यात आला असून, पर्यावरणीय परिणाम मर्यादित ठेवण्यासाठी विशेष प्रयत्न करण्यात आले आहेत.
- या प्रकल्पामुळे वाहतूक सुलभ होऊन कार्बन फूटप्रिंट कमी होईल, ज्यामुळे पर्यावरणीय शाश्वतता वाढेल.

निष्कर्ष:

'अंजी खड पूल' हा भारतीय रेल्वेच्या अभियांत्रिकी कौशल्याचा एक उत्कृष्ट नमुना आहे. हा पूल केवळ तांत्रिक दृष्टिकोनातून महत्त्वाचा नाही, तर तो जम्मू आणि काश्मीरमधील दळणवळण सुधारण्यासाठीही एक मैलाचा दगड ठरणार आहे. भविष्यात, हा पूल रेल्वे वाहतुकीसह सामाजिक आणि आर्थिक विकासालाही गती देईल.

3.6 भारत सरकारने 2024 साठी वार्षिक भूजल गुणवत्ता अहवाल जाहीर केला

केंद्रीय जलशक्ती मंत्रालयाने 2024 साठीचा वार्षिक भूजल गुणवत्ता अहवाल प्रकाशित केला आहे. देशभरातील भूजल गुणवत्ता आणि त्याच्या संरक्षणासाठी आवश्यक उपाययोजनांची माहिती देणारा हा अहवाल महत्त्वाचा मानला जातो. या अहवालात जलप्रदूषणाच्या पातळी, भूजलातील धोकादायक घटक, आणि विविध राज्यांमधील भूजल स्रोतांच्या स्थितीचा आढावा घेण्यात आला आहे.

महत्त्वाचे निष्कर्ष:

1) भारतातील भूजल प्रदूषणाचा आढावा

- भूजलाच्या नमुन्यांचे विश्लेषण करून आर्सेनिक, फ्लोराइड, नायट्रेट आणि भारी धातूंचे प्रमाण तपासण्यात आले.
- काही भागांमध्ये रासायनिक आणि जैविक प्रदूषणामुळे पिण्यायोग्य पाण्याची गुणवत्ता घसरली आहे.
- प्रमुख प्रदूषकांमध्ये औद्योगिक सांडपाणी, कृषी रसायने आणि सांडपाणी व्यवस्थापनातील त्रुटींचा समावेश आहे.

2) प्रदूषणग्रस्त भाग आणि राज्ये

- अहवालानुसार, पश्चिम बंगाल, बिहार, पंजाब आणि आसाममध्ये भूजलातील आर्सेनिकचे प्रमाण अधिक असल्याचे आढळले.
- राजस्थान, गुजरात, महाराष्ट्र आणि कर्नाटकमध्ये फ्लोराइड प्रदूषणाचे प्रमाण अधिक आहे.
- हरियाणा, उत्तर प्रदेश आणि मध्य प्रदेशमध्ये नायट्रेट प्रदूषणाचे प्रमाण चिंताजनक आहे, जे प्रामुख्याने कृषी क्षेत्रातील अति-रासायनिक खतांच्या वापरामुळे झाले आहे.

3) भारतीय भूजल स्रोतांवरील मानवी हस्तक्षेपाचा परिणाम

- भूजल पातळी मोठ्या प्रमाणावर खाली गेली असून त्याचा शहरी आणि औद्योगिक भागांवर मोठा परिणाम झाला आहे.
- काही भागांमध्ये जलपुनर्भरण (Groundwater Recharge) न होण्यामुळे भूजल स्रोत संकटात सापडले आहेत.
- विशेषतः दिल्ली-एनसीआर, चेन्नई, बंगळुरू आणि जयपूर यांसारख्या शहरांमध्ये भूजल उपसा मोठ्या प्रमाणावर झाल्याने गंभीर पाणीटंचाई निर्माण झाली आहे.

From Dream to Reality

भूजल गुणवत्ता सुधारण्यासाठी सरकारच्या योजना आणि धोरणे

1) अटल भूजल योजना (Atal Bhujal Yojana):

- भूजल पुनर्भरण आणि शाश्वत वापराला चालना देण्यासाठी ही योजना राबवली जात आहे.

- महाराष्ट्र, मध्य प्रदेश, उत्तर प्रदेश, राजस्थान, हरियाणा, गुजरात आणि कर्नाटकमध्ये समुदाय-आधारित भूजल व्यवस्थापनासाठी विशेष उपक्रम राबवले जात आहेत.

2) जल जीवन मिशन आणि भूजल पुनर्भरण उपक्रम:

- ग्रामीण आणि शहरी भागांमध्ये पिण्यायोग्य पाणी पुरवण्यासाठी जल जीवन मिशन अंतर्गत भूजल स्रोत सुधारण्यावर भर देण्यात आला आहे.
- विविध राज्यांमध्ये छतगृही जलसंधारण (Rainwater Harvesting) आणि कृत्रिम पुनर्भरण उपक्रम प्रोत्साहित करण्यात आले आहेत.

3) औद्योगिक आणि कृषी प्रदूषण कमी करण्यासाठी उपाययोजना:

- औद्योगिक सांडपाणी शुद्धीकरणासाठी कडक पर्यावरणीय नियम लागू करण्यात आले आहेत.
- कृषी क्षेत्रात सेंद्रिय शेती आणि जैविक खतांचा वापर प्रोत्साहित करून रासायनिक प्रदूषण कमी करण्याचे प्रयत्न सुरू आहेत.

निष्कर्ष:

भूजल गुणवत्ता हा भारताच्या जलसुरक्षेसाठी महत्वाचा मुद्दा बनला आहे. जलप्रदूषण आणि भूजलाच्या जास्त उपशामुळे अनेक भागांमध्ये गंभीर स्थिती निर्माण झाली आहे. या अहवालानुसार भूजल व्यवस्थापन सुधारण्यासाठी तातडीने धोरणात्मक निर्णय घेण्याची गरज आहे. पुनर्भरण, जलसंधारण, औद्योगिक प्रदूषणावर नियंत्रण आणि पर्यावरणपूरक शेतीसाठी व्यापक उपाययोजना राबवण्याची आवश्यकता आहे. भारतातील जलसुरक्षा अबाधित ठेवण्यासाठी शाश्वत जलव्यवस्थापन आणि भूजल संरक्षणावर अधिक भर दिला जाणे अत्यावश्यक आहे.

3.7 भारताच्या हवामान विभागाचे (IMD) 150 वर्षे पूर्ण – 'मिशन मौसम' ची सुरुवात

भारताच्या हवामान विभागाला (IMD) 150 वर्षे पूर्ण झाल्यानिमित्त पंतप्रधानांनी 'मिशन मौसम' या नव्या उपक्रमाची घोषणा केली. या उपक्रमाचा उद्देश हवामान अंदाज अधिक अचूक करणे, नैसर्गिक आपत्ती व्यवस्थापन सुधारणे आणि हवामानशास्त्रातील आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून शेती व अन्य क्षेत्रांना मदत करणे आहे.

IMD चा ऐतिहासिक प्रवास:

1) स्थापना आणि प्रारंभिक कार्य (1875):

- भारतातील हवामान अंदाज सुधारण्यासाठी 1875 मध्ये कोलकाता येथे भारताच्या हवामान विभागाची (IMD) स्थापना झाली.
- प्रारंभीचा उद्देश चक्रीवादळे, पूर आणि हवामान बदलांचे निरीक्षण करणे हा होता.

2) 20व्या शतकातील विस्तार आणि तांत्रिक सुधारणा:

- 1945 मध्ये IMD ला स्वायत्त संस्था म्हणून मान्यता मिळाली.
- 1975 मध्ये भारताने पहिले INSAT-1A उपग्रह अंतराळात प्रक्षेपित केला, ज्यामुळे हवामान अंदाज अधिक अचूक झाले.
- 2006 मध्ये Doppler रडार प्रणालीचा उपयोग सुरू करण्यात आला.

3) 21व्या शतकातील डिजिटल युग:

- IMD ने GIS आधारित मॉडेल्स, कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि बिग डेटा ॲनालिटिक्सचा उपयोग करून हवामानशास्त्रातील प्रगती केली.
- आज IMD अत्याधुनिक मॉडेल्सचा वापर करून तापमान, पाऊस, वादळ, चक्रीवादळ आणि हवामान बदल यांचे अचूक अंदाज वर्तवते.

मिशन मौसम – हवामान सेवांचा विस्तार आणि सुधारणा

पंतप्रधानांनी सुरू केलेल्या 'मिशन मौसम' या उपक्रमाद्वारे हवामान अंदाज आणि चेतावणी प्रणाली अधिक प्रगत केली जाणार आहे.

'मिशन मौसम' अंतर्गत महत्वाचे उपक्रम:

1. Precision Weather Forecasting System:

कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि उपग्रह तंत्रज्ञानाद्वारे हवामान अंदाज अधिक अचूक करणे.

2. ग्रामीण भागासाठी हवामान सेवा:

शेती, मासेमारी आणि जलसंधारण यासाठी स्थानिक हवामान अंदाज प्रणाली विकसित करणे.

3. आपत्ती व्यवस्थापन सुधारणा:

चक्रीवादळ, पूर, गारपीट, उष्णतेच्या लाटांसाठी जलद चेतावणी यंत्रणा विकसित करणे.

4. 'Mausam App' चा विस्तार:

मोबाईल ॲपच्या मदतीने तत्काळ हवामान अंदाज शेतकरी, मासेमार आणि सामान्य नागरिकांपर्यंत पोहोचवणे.

5. अग्निशमन आणि जलसंपत्ती व्यवस्थापनासाठी IMD चा उपयोग:

हवामान अंदाजांचा उपयोग करून जंगलातील आगी रोखणे आणि जलस्रोतांचे योग्य व्यवस्थापन करणे.

IMD च्या हवामान सेवांचे भारतातील महत्त्व

1) शेती आणि अन्नसुरक्षा:

- हवामान बदलाचा थेट परिणाम पीक उत्पादनावर होतो.
- IMD च्या मान्सून अंदाजामुळे शेतकऱ्यांना योग्य शेती नियोजन करता येते.

2) नैसर्गिक आपत्ती व्यवस्थापन:

- चक्रीवादळ, पूर, गारपीट आणि दुष्काळ यासंदर्भातील आगाऊ सूचना देऊन हानी कमी करण्यास मदत होते.
- उदाहरणार्थ, 2020 मधील 'अम्फान' चक्रीवादळाचा अचूक अंदाज दिल्याने मोठ्या जीवितहानी टाळली गेली.

3) हवाई आणि नौदल क्षेत्रातील योगदान:

- हवाई वाहतूक आणि नौदल संचालनासाठी अचूक हवामान अंदाज अनिवार्य असतात.
- IMD च्या तंत्रज्ञानामुळे भारतीय हवाई दल आणि नौदलाच्या मोहिमा अधिक सुरक्षित होतात.

4) आरोग्य आणि पर्यावरण:

- उष्णतेच्या लाटा, थंडीच्या लाटा आणि प्रदूषण पातळीविषयी आगाऊ सूचना देऊन आरोग्य संरक्षणात मदत होते.
- विशेषतः दिल्ली आणि उत्तर भारतातील प्रदूषण नियंत्रणात IMD च्या अहवालांचा मोठा उपयोग होतो.

निष्कर्ष:

From Dream to Reality

भारताच्या हवामान विभागाने 150 वर्षांच्या प्रदीर्घ प्रवासात हवामान अंदाज, आपत्ती व्यवस्थापन आणि हवामानशास्त्राच्या क्षेत्रात क्रांतिकारी बदल घडवले आहेत. 'मिशन मौसम' अंतर्गत तंत्रज्ञानाचा वापर वाढवून हवामान सेवा अधिक अचूक, वेगवान आणि प्रभावी करण्याचा सरकारचा मानस आहे. भविष्यात, हवामान बदलाच्या आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी IMD च्या कार्यक्षमतेत आणखी सुधारणा होण्याची शक्यता आहे.

4. पर्यावरण

4.1 भारतीय रेल्वेने विकसित केले जगातील सर्वात शक्तिशाली हायड्रोजन इंधनावर चालणारे इंजिन

भारतीय रेल्वेने 1200 हॉर्सपॉवर क्षमतेचे जगातील सर्वात शक्तिशाली हायड्रोजन इंधनावर चालणारे इंजिन विकसित करण्याची घोषणा केली आहे. हा नवीन लोकोमोटिव्ह भारतीय रेल्वेच्या हरित ऊर्जा मिशनमध्ये एक महत्वाचा टप्पा असेल.

हायड्रोजन इंधनावर चालणाऱ्या रेल्वे इंजिनची वैशिष्ट्ये

1. पर्यावरणपूरक तंत्रज्ञान:

शून्य कार्बन उत्सर्जन, पारंपरिक डिझेल इंजिनच्या तुलनेत संपूर्णतः हरित आणि स्वच्छ ऊर्जा स्रोत.

2. 1200 हॉर्सपॉवर क्षमतेसह शक्तिशाली इंजिन:

या लोकोमोटिव्हची क्षमता डिझेल इंजिनच्या तोडीस तोड असूनही इंधनाची बचत होणार आहे.

3. इंधन कार्यक्षमता आणि दीर्घकालीन वापर:

हायड्रोजन सेलद्वारे चालणारे हे इंजिन इंधनाची उच्च कार्यक्षमता देणार असून कमी देखभाल खर्चासह अधिक टिकाऊ ठरेल.

4. भारतीय रेल्वेच्या विद्युतीकरण मोहिमेला चालना:

हे इंजिन भारतीय रेल्वेच्या 'नेट-झिरो कार्बन एमिशन' उद्दिष्टपूर्तीसाठी महत्वाचे ठरणार आहे.

भारतातील हरित ऊर्जा रेल्वेचे उद्दिष्ट

- 2030 पर्यंत भारतीय रेल्वे पूर्णपणे कार्बन-न्यूट्रल करण्याचे सरकारचे उद्दिष्ट आहे.
- हायड्रोजनवर चालणाऱ्या इंजिनमुळे डिझेल आणि कोळशावरची अवलंबित्वता कमी होणार आहे.
- रेल्वेच्या विद्युतीकरण आणि हरित ऊर्जेच्या वापरात भारत जागतिक पातळीवर एक अग्रगण्य देश ठरणार आहे.

हायड्रोजन इंधन ट्रेनचे फायदे

1. पर्यावरणपूरक आणि कार्बन मुक्त वाहतूक:

हरित हायड्रोजनपासून वीज निर्मिती करून ती लोकोमोटिव्हमध्ये वापरणे शक्य होणार आहे.

2. इंधनाची बचत आणि कमी खर्च:

हायड्रोजन-इंधन सेल तंत्रज्ञान डिझेलच्या तुलनेत स्वस्त आणि जास्त काळ टिकणारे आहे.

3. उच्च ऊर्जा कार्यक्षमता:

हायड्रोजनचा ऊर्जा घनता जास्त असल्यामुळे इंधनाचा वापर कमी होऊन प्रवास लांब अंतरासाठी होईल.

4. रेल्वेगाड्यांचे वेग आणि क्षमता वाढवण्यास मदत:

नवीन हायड्रोजन इंजिनमुळे भारतीय रेल्वेगाड्यांचा वेग आणि खेचण्याची क्षमता सुधारेल.

जागतिक स्तरावर हायड्रोजन रेल्वेचा वापर:

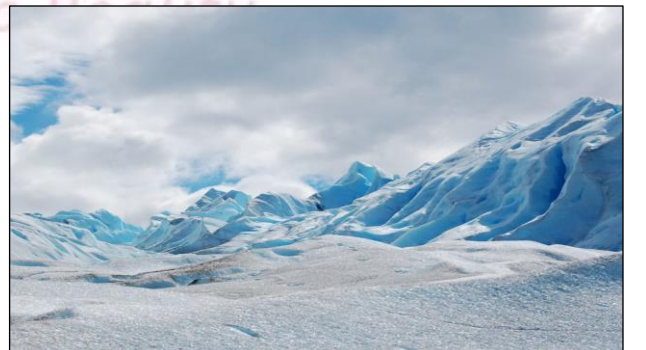
- जर्मनीने जगातील पहिली हायड्रोजनवर चालणारी 'Coradia iLint' रेल्वे सुरू केली.
- चीन, फ्रान्स आणि जपाननेही हरित हायड्रोजन ट्रेनचे प्रयोग सुरू केले आहेत.
- भारतीय रेल्वेने जगातील सर्वात शक्तिशाली हायड्रोजन इंजिन तयार करून एक मोठे पाऊल उचलले आहे.

निष्कर्ष:

भारतीय रेल्वेच्या या निर्णयामुळे हरित तंत्रज्ञान आणि स्वच्छ उर्जेच्या दिशेने एक महत्वपूर्ण क्रांती घडणार आहे. हायड्रोजन ट्रेनमुळे रेल्वेच्या कार्यक्षमतेत वाढ होणार असून कार्बन उत्सर्जन शून्यावर आणण्याच्या भारताच्या उद्दिष्टाला गती मिळणार आहे. भविष्यात भारतीय रेल्वे जगातील सर्वात मोठी पर्यावरणपूरक रेल्वे व्यवस्था म्हणून ओळखली जाईल.

4.2 संयुक्त राष्ट्रसंघाने 2025 हे 'आंतरराष्ट्रीय हिमनद संवर्धन वर्ष' म्हणून घोषित केले

संयुक्त राष्ट्रसंघाने (UN) 2025 हे वर्ष 'आंतरराष्ट्रीय हिमनद संवर्धन वर्ष' म्हणून घोषित केले आहे. यासोबतच, प्रत्येक वर्षी 21 मार्च हा 'जागतिक हिमनद दिन' (World Glaciers Day) म्हणून साजरा केला जाईल.

हिमनद संवर्धनाचा निर्णय महत्त्वाचा का?

1. ग्लोबल वॉर्मिंग आणि हवामान बदलाचे परिणाम:

- हिमनदांची जलद गतीने होणारी विरळता आणि वितळणे जगभरातील पर्यावरणावर मोठा परिणाम करत आहे.
- 1994 पासून जगभरात हिमनदाच्या बर्फाचा सुमारे 27% भाग वितळला आहे.

2. पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांवर परिणाम:

- हिमनद हे गंगे, सिंधू, ब्रह्मपुत्रा, यांगत्से, मेकाँग आणि नाईलसारख्या नद्यांचे प्रमुख स्रोत आहेत.
- यामुळे शेकडो कोटी लोकांच्या जीवनावर याचा परिणाम होत आहे.

3. समुद्र पातळी वाढीचा धोका:

आर्क्टिक आणि अंटार्क्टिक भागांतील बर्फ वितळल्यास समुद्रपातळी वाढून किनारपट्टी भागातील शहरांना धोका निर्माण होऊ शकतो.

4. पर्यावरणीय आणि जैवविविधतेवरील परिणाम:

हिमालय आणि आल्प्स पर्वतराजीत हिमनदांवरील अवलंबून असलेल्या परिसंस्थांना मोठा धोका निर्माण झाला आहे.

संयुक्त राष्ट्रसंघाची भूमिका

- UN ने 2025 हे वर्ष हिमनद संवर्धनासाठी समर्पित करण्याचा निर्णय घेतला.
- जागतिक स्तरावर जागरूकता वाढवणे, संशोधनाला चालना देणे आणि धोरणात्मक उपाययोजना करण्यावर भर दिला जाणार आहे.
- 21 मार्चला दरवर्षी 'जागतिक हिमनद दिन' साजरा केला जाईल, जेणेकरून आंतरराष्ट्रीय स्तरावर हिमनदांचे महत्त्व अधोरेखित होईल.

भारतासाठी या निर्णयाचे महत्त्व

1. हिमालयीन प्रदेश आणि गंगेच्या उगमावर प्रभाव:

- हिमालय हे जगातील तिसऱ्या क्रमांकाचे सर्वात मोठे हिमनद साठा असलेले क्षेत्र आहे.
- गंगा, ब्रह्मपुत्रा आणि सिंधू या नद्यांचे उगम हिमालयीन हिमनदांमध्ये असल्यामुळे, त्यांचे संवर्धन भारतीय उपखंडासाठी अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

2. जलसंधारण आणि हवामान बदलाच्या परिणामांचा मुकाबला:

- भारतातील हिमनद वितळल्यामुळे हिमालयीन भागात पुर आणि भूस्खलनाचे प्रमाण वाढत आहे.
- सरकारने 'राष्ट्रीय हिमनद मिशन' आणि 'हिमालयन पारिस्थितिकी संवर्धन उपक्रम' सुरू केले आहेत.

3. भारताचा आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील सहभाग:

भारत संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या या निर्णयाला पाठिंबा देऊन हिमनद संवर्धनाच्या संशोधनात महत्त्वाची भूमिका बजावू शकतो.

महत्त्वाचे उपाययोजना आणि पुढील दिशा

- हिमनद वितळण्यावर सतत संशोधन आणि निरीक्षण करणे.
- जलसंधारण तंत्रज्ञान विकसित करणे आणि पर्यावरणपूरक धोरणे आखणे.
- हवामान बदलावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय करारांमध्ये भारताचा सक्रीय सहभाग.
- स्थानीय समुदाय आणि वैज्ञानिक संस्थांसोबत सहकार्य वाढवणे.

निष्कर्ष:

संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या या निर्णयामुळे जागतिक स्तरावर हिमनद संवर्धनासाठी महत्त्वपूर्ण पाऊल उचलले गेले आहे. भारतासारख्या देशांसाठी हे विशेष महत्त्वाचे आहे, कारण हिमालयातील हिमनदांचा थेट परिणाम कोट्यवधी लोकांच्या जीवनावर होतो. या निर्णयामुळे जागरूकता वाढण्यास मदत होईल आणि हवामान बदलाच्या समस्येवर जागतिक स्तरावर प्रभावी उपाययोजना केल्या जातील.

4.3 छत्तीसगड: ग्रीन GDP अवलंबणारे भारतातील पहिले राज्य

छत्तीसगड हे भारताचे पहिले राज्य बनले आहे, ज्याने "ग्रीन GDP" च्या संकल्पनेला अधिकृतपणे स्वीकारले आहे. या उपक्रमाच्या माध्यमातून राज्यातील जंगलांद्वारे पुरवले जाणारे पर्यावरणीय सेवा (Ecosystem Services) ग्रीन GDP मध्ये समाविष्ट करण्यात येणार आहेत.

ग्रीन GDP म्हणजे काय?

- सामान्य GDP (Gross Domestic Product) मध्ये केवळ आर्थिक उपार्जनाचा विचार केला जातो, पण त्यात पर्यावरणीय घटकांचा समावेश नसतो.

- ग्रीन GDP (Green Gross Domestic Product) हे पर्यावरणीय घटकांचा विचार करून विकसित केलेले एक परिमाण आहे, ज्यात विकास प्रक्रियेदरम्यान निसर्गसंपत्तीचे होणारे नुकसान आणि पर्यावरणीय फायदे मोजले जातात.
- हे पद्धतशीर पद्धतीने निसर्गाच्या संवर्धनासाठी मदत करते आणि शाश्वत विकासाचा चालना देते.

छत्तीसगडच्या या निर्णयाचे महत्त्व

1. पर्यावरणीय संवर्धन आणि आर्थिक विकास यांचा समतोल राखणे:

- राज्यातील जंगलांचे आर्थिक मूल्य निश्चित करून ते विकासाच्या निर्णय प्रक्रियेत समाविष्ट करणे.
- जंगलांमुळे होणारे फायदे, जसे की कार्बन शोषण, जैवविविधता संवर्धन, आणि पाण्याचे संवर्धन यांना आर्थिक मूल्य दिले जाईल.

2. जैवविविधता आणि पारिस्थितिक सेवांचे आर्थिक मूल्यमापन:

- राज्यातील वनसंपत्तीमुळे मिळणाऱ्या सेवा, जसे की स्वच्छ हवा, पाण्याचे शुद्धीकरण, मातीची धूप थांबवणे यांना मोजता येईल.
- यामुळे सेंद्रिय शेती, वनाधारित अर्थव्यवस्था आणि पर्यावरणपूरक औद्योगिकीकरणास चालना मिळेल.

3. कार्बन क्रेडिट आणि हरित वित्तपुरवठ्याच्या संधी:

- ग्रीन GDP च्या माध्यमातून छत्तीसगड आंतरराष्ट्रीय कार्बन क्रेडिट बाजारात मोठ्या प्रमाणावर सहभागी होऊ शकते.
- कार्बन उत्सर्जन कमी करणाऱ्या प्रकल्पांना जागतिक पातळीवर वित्तीय सहाय्य मिळण्याची संधी मिळेल.

4. शाश्वत विकास आणि धोरणात्मक बदल:

- सेंद्रिय शेतीला चालना मिळेल आणि अनियंत्रित जंगलतोड थांबवण्यास मदत होईल.
- राज्याच्या धोरणांमध्ये 'हरित विकास' हा महत्वाचा घटक म्हणून समाविष्ट केला जाईल.

छत्तीसगडच्या पुढील दिशा आणि राष्ट्रीय महत्त्व

- ग्रीन GDP ची संकल्पना इतर राज्यांनी स्वीकारल्यास, भारताच्या एकूण विकास धोरणात पर्यावरणीय टिकाव महत्त्वाचा ठरेल.
- केंद्र सरकारच्या 'लाइफ मूव्हमेंट' (LiFE - Lifestyle for Environment) आणि 'नेशनली डिटरमाइन्ड कॉन्ट्रिब्युशन्स' (NDC) ध्येयांशी हा उपक्रम सुसंगत आहे.

- सेंद्रिय शेती, पर्यावरणपूरक उद्योग आणि नैसर्गिक संसाधनांच्या व्यवस्थापनासाठी नवीन धोरणे राबवता येतील.

निष्कर्ष:

छत्तीसगडचे ग्रीन GDP स्वीकारणे हे भारताच्या पर्यावरणीय धोरणांमध्ये एक ऐतिहासिक पाऊल आहे. यामुळे वनसंपत्तीचे योग्य मूल्यमापन होऊन जैवविविधतेचे संवर्धन आणि शाश्वत विकासाला चालना मिळेल. हे मॉडेल इतर राज्यांसाठी आदर्श ठरू शकते आणि भविष्यात राष्ट्रीय स्तरावर हरित अर्थव्यवस्थेला चालना देण्यास मदत करू शकते.

4.4 कंपाला जाहीरनामा: आफ्रिकेच्या कृषी क्षेत्रासाठी महत्वाचा टप्पा

अफ्रिकन युनियन (AU) च्या **Post-Malabo Comprehensive Africa Agriculture Development Programme (CAADP)** विषयक असाधारण शिखर परिषदेने एक महत्त्वपूर्ण निर्णय घेतला आहे. या परिषदेत दहा वर्षांची CAADP रणनीती व कृती योजना आणि "कंपाला जाहीरनामा" स्वीकारण्यात आला.

कंपाला जाहीरनाम्यात आफ्रिकेतील कृषी अन्न प्रणाली अधिक लवचिक आणि शाश्वत करण्याचा निर्धार व्यक्त करण्यात आला आहे.

CAADP म्हणजे काय?

- **Comprehensive Africa Agriculture Development Programme (CAADP)** हा अफ्रिकन युनियनचा महत्वाकांक्षी कृषी विकास कार्यक्रम आहे, जो **2003 मध्ये सुरू** करण्यात आला.
- याचा मुख्य उद्देश आफ्रिकेतील **कृषी उत्पादन, अन्न सुरक्षा आणि गरिबी निर्मूलन** सुधारण्यासाठी धोरणे आखणे आणि अंमलबजावणी करणे हा आहे.
- **2014 मध्ये मलाबो घोषणेद्वारे** नवीन उद्दिष्टे निश्चित करण्यात आली होती.
- आता 2025 नंतरच्या कालावधीसाठी नव्या धोरणांचा स्वीकार केला गेला आहे.

कंपाला जाहीरनाम्याची वैशिष्ट्ये

1. लवचिक व शाश्वत कृषी-आहार प्रणाली (Resilient & Sustainable Agrifood Systems)

- आफ्रिकेत कृषी क्षेत्र हवामान बदलाच्या प्रभावाला तोंड देण्यासाठी सक्षम करण्यावर भर देण्यात आला आहे.
- हवामानसेही शेती आणि शाश्वत कृषी पद्धती प्रोत्साहित करण्याचे उद्दिष्ट आहे.

2. सेंद्रिय शेती आणि पर्यावरणपूरक तंत्रज्ञानाचा अवलंब

- सेंद्रिय उत्पादन आणि नैसर्गिक संसाधनांचा शाश्वत वापर वाढवण्याचे धोरण स्वीकारण्यात आले आहे.
- सुधारित कृषी तंत्रज्ञान, सौरऊर्जेचा वापर आणि पाणी-बचत तंत्रे यांना प्रोत्साहन दिले जाणार आहे.

3. अन्न सुरक्षेचा विकास (Food Security & Nutrition)

- गरिबी आणि कुपोषण कमी करण्यासाठी कृषी उत्पादन वाढवण्याचे उद्दिष्ट.
- स्थानिक पातळीवर अन्न प्रक्रिया उद्योग विकसित करून आयातीवरील अवलंबित्व कमी करण्याचा प्रयत्न.

4. खाजगी गुंतवणूक आणि बाजारसंवर्धन (Private Investment & Market Access)

- कृषी क्षेत्रात खाजगी गुंतवणुकीला प्रोत्साहन देण्यासाठी अनुकूल धोरणे तयार केली जातील.
- लहान आणि मध्यम शेतकऱ्यांना बाजारपेठ उपलब्ध करून देण्यासाठी कृषी-व्यवसाय सुधारणा हाती घेण्यात येणार आहेत.

5. महिला आणि युवकांचा सहभाग (Empowering Women & Youth in Agriculture)

- महिलांना आणि तरुणांना कृषी व्यवसायात आणण्यासाठी विशेष योजनांची अंमलबजावणी केली जाणार आहे.
- "Youth Agribusiness Initiatives" सारख्या प्रकल्पांना मदत करण्यात येणार आहे.

भारत आणि कंपाला जाहीरनामा

- भारत आणि आफ्रिका यांच्यात कृषी क्षेत्रातील सहकार्य वाढीस लागण्याची शक्यता आहे.
- भारत आफ्रिकन देशांना सेंद्रिय शेती, सिंचन तंत्रज्ञान आणि कृषी प्रक्रिया उद्योग उभारण्यात मदत करू शकतो.
- आफ्रिकेत भारतीय कंपन्यांसाठी शेती उत्पादन, खतनिर्मिती आणि कृषी यंत्रसामग्रीच्या निर्यातीचे नवे बाजारपेठ उघडतील.

निष्कर्ष

कंपाला जाहीरनामा आफ्रिकेच्या कृषी विकासाच्या दिशेने एक महत्त्वपूर्ण टप्पा आहे. यामुळे कृषी उत्पादनवाढ, अन्नसुरक्षा आणि ग्रामीण विकासाला चालना मिळेल. हे धोरण भारत-आफ्रिका कृषी सहकार्यासाठीही नवी संधी निर्माण करू शकते.

4.5 जगातील पहिले 'Cryo-Born' कोरल बेबीज: कोरल संवर्धनातील ऐतिहासिक पाऊल

ऑस्ट्रेलियन संशोधकांच्या नेतृत्वाखाली जगातील पहिल्या "क्रायो-बॉर्न" कोरल बेबीज (Cryo-Born Baby Corals) यशस्वीपणे ग्रेट बॅरियर रीफवर बसविण्यात आले आहेत. ही क्रांतिकारी प्रगती कोरल संवर्धन आणि पुनर्संचयनाच्या (Coral Conservation & Restoration) दिशेने महत्वाचे पाऊल आहे.

Cryo-Born Baby Corals म्हणजे काय?

- कोरल पुनरुत्पादनासाठी क्रायोप्रिझर्वेशन (Cryopreservation) तंत्रज्ञानाचा वापर करण्यात आला आहे.
- Cryopreservation म्हणजे जिवंत पेशी किंवा ऊतींचे अल्ट्रा-लो तापमान (-196°C) मध्ये दीर्घकाळ संवर्धन करणे.
- याचा उपयोग कोरलचे शुक्राणू आणि अंड्यांना सुरक्षित ठेवण्यासाठी केला जातो.
- या प्रयोगाद्वारे पहिल्यांदाच Cryopreserved कोरल शुक्राणूपासून जन्मलेली कोरल बेबीज नैसर्गिकरीत्या समुद्रात विकसित झाली.

संशोधनाचे महत्त्व

- Great Barrier Reef** हे जागतिक वारसा स्थळ असून जागतिक तापमानवाढ, प्रदूषण आणि समुद्रातील आम्लता वाढीमुळे नष्ट होण्याच्या संकटात आहे.
- कोरल संवर्धनासाठी Cryopreservation तंत्रज्ञानाने कोरल प्रजाती भविष्यातील बदलांना अधिक चांगल्या प्रकारे तोंड देऊ शकतील.
- हे संशोधन जगभरातील इतर प्रवाळ भिंती (Coral Reefs) वाचवण्यासाठी महत्वाची भूमिका बजावू शकते.

From Dream to Reality

Cryo-Born Baby Corals प्रकल्पाची वैशिष्ट्ये

1. Cryopreserved Coral Cells चा वापर

- प्रथमच Cryopreserved कोरल शुक्राणूपासून नवीन प्रवाळ तयार करण्यात आले.
- या संशोधनासाठी ऑस्ट्रेलियन इन्स्टिट्यूट ऑफ मरीन सायन्स (AIMS) आणि स्मिथसोनियन नॅशनल झू आणि बायोकेम्ब्रिजेशन इन्स्टिट्यूट यांनी सहकार्य केले.

2. Great Barrier Reef वाचविण्याचा प्रयत्न

- कोरल पुनरुत्पादनाची नवीन संधी उपलब्ध झाली.
- भविष्यात उष्णकटिबंधीय समुद्रांतील कोरल परिसंस्था संवर्धनासाठी तंत्रज्ञान उपयुक्त ठरणार आहे.

3. जैवविविधता संवर्धनात क्रांतिकारी पाऊल

- कोरलच्या दुर्मिळ आणि लुप्तप्राय प्रजाती जतन करण्यास मदत होईल.
- बदलत्या हवामानाच्या अनुकूलतेसाठी कोरलचे रूपांतर वेगाने होऊ शकते.

जगभरातील संभाव्य परिणाम

- कोरल संवर्धनाच्या नवीन तंत्रज्ञानाचा उपयोग भारतातील लक्षद्वीप आणि अंदमान-निकोबार बेटांवरील कोरल रिफ्स पुनरुज्जीवनासाठी होऊ शकतो.
- जागतिक स्तरावर हवामान बदलामुळे नष्ट होणाऱ्या सागरी परिसंस्थांना वाचवण्यासाठी हा नवीन मार्ग आहे.
- भविष्यात Cryo-Banking तंत्रज्ञानाचा वापर जैवविविधता संरक्षणासाठी मोठ्या प्रमाणावर केला जाऊ शकतो.

निष्कर्ष

Cryo-Born Baby Corals हा कोरल संवर्धनाच्या क्षेत्रातील अभूतपूर्व प्रकल्प आहे. ही क्रांतिकारी प्रक्रिया उष्णकटिबंधीय समुद्रांतील कोरल परिसंस्थांना वाचवण्यासाठी मोठे योगदान देऊ शकते. जगभरातील समुद्री जैवविविधतेच्या संरक्षणासाठी हा एक नवा दिशादर्शक प्रयोग ठरू शकतो.

Swapnil's IAS आहे सर्वांसाठी

Discounts

सैन्य आणि पोलीस दल - 10%

लघू आणि सीमांत शेतकऱ्यांची मुले - 20%

दिव्यांग विद्यार्थी - 15%

शहीदांची मुले - 25%

महिला विद्यार्थी - 33%

आई वडिल हयात नाहीत - 40%

5. विज्ञान आणि तंत्रज्ञान

5.1 भारताच्या किनारपट्टीची पुनर्मोजणी: 48% वाढ नोंदवली

भारताच्या किनारपट्टीची लांबी 1970 मध्ये 7,516 कि.मी. असल्याचे नोंदवले गेले होते. मात्र, 2023-24 मध्ये झालेल्या पुनर्मोजणीमुळे ही लांबी 11,098 कि.मी. असल्याचे आढळून आले आहे, म्हणजेच गेल्या 53 वर्षांत 48% वाढ झाली आहे.

किनारपट्टीच्या लांबीतील वाढीची कारणे

1. प्रगत तंत्रज्ञानाचा वापर

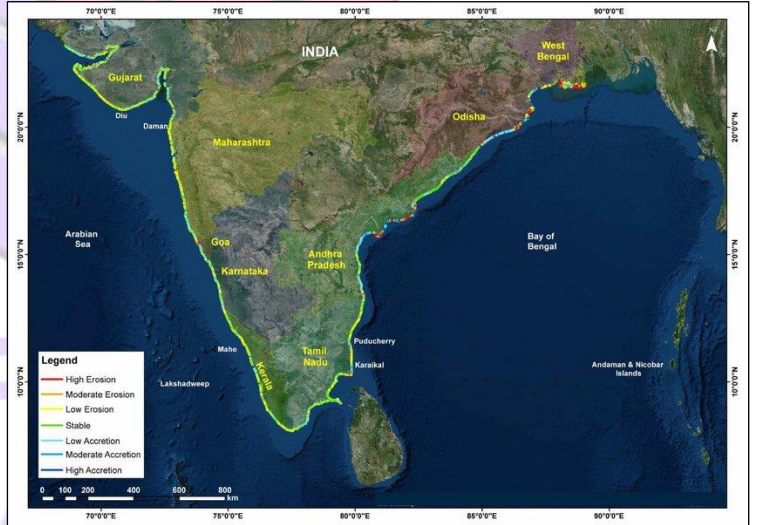
- सध्याच्या गणनांमध्ये GIS (Geographic Information System), सॅटेलाइट इमेजरी आणि हाय-रेझोल्यूशन मॅपिंग तंत्रज्ञानाचा वापर करण्यात आला आहे.
- पूर्वीच्या तुलनेत अधिक अचूक डेटा मिळाल्यामुळे किनारपट्टीची लांबी वाढल्याचे स्पष्ट झाले आहे.

2. सागरी आणि भूगोलशास्त्रीय बदल

- नैसर्गिक प्रक्रियांमुळे किनारपट्टीच्या आकारात सातत्याने बदल होत असतो.
- खाडी भागांची विस्तारलेली गणना, लहान बेटांचे समावेश आणि समुद्राच्या उपसागरांचा नव्याने समावेश यामुळे लांबी वाढली.

3. मानवी हस्तक्षेप आणि किनारपट्टी विकास

- पोर्ट्स, समुद्रकिनारी रस्ते, औद्योगिक वसाहती, तसेच पर्यटन क्षेत्रांचा विकास यामुळे किनारपट्टीच्या स्वरूपात बदल झाला आहे.
- मांग्रोव्हस आणि किनारपट्टी पुनर्संचयन प्रकल्पांमुळेही किनारपट्टी वाढल्याचे दिसून येते.

राज्यनिहाय किनारपट्टीच्या लांबीत बदल

- गुजरात, महाराष्ट्र, तामिळनाडू, ओडिशा आणि पश्चिम बंगालच्या किनारपट्टीतील मोठ्या विस्ताराची नोंद करण्यात आली आहे.
- अंदमान-निकोबार आणि लक्षद्वीपच्या बेटांच्या विस्तारित सागरी क्षेत्राची गणना सुधारण्यात आली आहे.

किनारपट्टीच्या वाढलेल्या लांबीचे महत्त्व

✓ सागरी सुरक्षा आणि संरक्षण:

- भारताच्या नौदल आणि तटरक्षक दलाच्या धोरणांसाठी अधिक अचूक किनारपट्टी डेटा उपयुक्त ठरेल.
- किनारपट्टीवरील सागरी घुसखोरी आणि सुरक्षितता उपाययोजना अधिक सक्षम होतील.

✓ पर्यावरण संवर्धन आणि हवामान बदलाचा अभ्यास:

- किनारपट्टी परिसंस्थेच्या संवर्धनासाठी अधिक चांगल्या धोरणांची आखणी करता येईल.
- समुद्राच्या पातळीतील वाढ आणि किनारपट्टी क्षेत्रातील बदलांचे अधिक चांगले मूल्यांकन करता येईल.

✓ अर्थव्यवस्था आणि पर्यटन:

- नवीन किनारपट्टी पर्यटनासाठी संधी निर्माण होऊ शकतात.
- किनारपट्टीवरील व्यापार आणि बंदर व्यवस्थापन अधिक प्रभावी होईल.

✓ आपत्ती व्यवस्थापन सुधारणा:

- त्सुनामी, चक्रीवादळे, समुद्राची घुसखोरी यांसारख्या आपत्तींवर अधिक प्रभावीपणे प्रतिसाद देता येईल.
- किनारपट्टी भागातील वाढलेल्या लोकसंख्येचे पुनर्वसन आणि धोरण नियोजन सुलभ होईल.

निष्कर्ष:

किनारपट्टीची नवी मोजणी भारताच्या सागरी धोरणांसाठी आणि पर्यावरणीय व्यवस्थापनासाठी महत्त्वपूर्ण ठरेल. ही वाढ फक्त भूगोलशास्त्रीय बदल दर्शवत नसून, वैज्ञानिक आणि तांत्रिक प्रगतीमुळे मिळालेल्या सुधारित डेटाचेही प्रतीक आहे. भारताच्या सागरी धोरणांना, किनारपट्टी विकासाला आणि सुरक्षा उपाययोजनांना या पुनर्मोजणीमुळे नवी दिशा मिळेल.

10 वी - 12 वी नंतर सुरू करा तयारी
UPSC - MPSC ची
Online/Offline

Preparatory Batch | **Foundation Batch**
10 वी नंतर | 12 वी नंतर
अधिक माहितीसाठी: 9209084708

5.2 भारताची पहिली स्वदेशी रोबोटिक प्रणाली SSI Mantra ने यशस्वी टेलीसर्जरी केली

भारताच्या स्वदेशी Surgical Robotic System – SSI Mantra ने जगातील पहिल्या दोन रोबोटिक कार्डिअक टेलीसर्जरी (हृदयाशी संबंधित शस्त्रक्रिया) अवघ्या 40 मिलीसेकंद लेटन्सी (विलंब) मध्ये यशस्वीरित्या पूर्ण केल्या.

SSI Mantra: स्वदेशी शस्त्रक्रिया रोबोटिक प्रणाली

1. विकास आणि वैशिष्ट्ये

- SSI Mantra ही भारतात विकसित पहिली पूर्णतः स्वदेशी रोबोटिक शस्त्रक्रिया प्रणाली आहे.
- ही प्रणाली रिमोट सर्जरी करण्यास सक्षम आहे, ज्यामध्ये डॉक्टर शेकडो किलोमीटर दूरून शस्त्रक्रिया करू शकतात.
- या प्रणालीचा विलंब केवळ 40 मिलीसेकंद असल्यामुळे, जवळपास थेट (real-time) नियंत्रण मिळते.

2. पहिल्या टेलीसर्जरीचा यशस्वी प्रयोग

- पहिली कार्डिअक टेलीसर्जरी भारतातच एका दूरस्थ ठिकाणी केली गेली.
- डॉक्टरांनी रोबोटिक हातांद्वारे अत्यंत अचूक आणि सुरक्षित शस्त्रक्रिया पार पाडली.
- ही यशस्वी चाचणी वैद्यकीय क्षेत्रात नवा मैलाचा दगड ठरली आहे.

रोबोटिक टेलीसर्जरीचे महत्त्व

✓ ग्रामीण आणि दुर्गम भागांतील रुग्णांना मदत:

- अनुभवी सर्जन मोठ्या शहरांत किंवा वेगळ्या देशात असले तरीही, रुग्णावर प्रगत तंत्रज्ञानाद्वारे उपचार शक्य होतील.
- विशेषतः, ग्रामीण भागांतील रुग्णालयांना प्रगत उपचारांचा लाभ घेता येईल.

✓ शस्त्रक्रियेतील अचूकता आणि धोके कमी होणे:

- अत्यंत सूक्ष्म आणि जटिल शस्त्रक्रिया अधिक अचूकतेने केली जाऊ शकते.
- यामुळे मानवी चुका कमी होतील आणि रुग्णाचा पुनर्वसन कालावधीही कमी होईल.

✓ आरोग्य क्षेत्रातील भारताची स्वायत्तता:

- SSI Mantra ही स्वदेशी प्रणाली असल्याने भारत परकीय रोबोटिक प्रणालींवर अवलंबून राहणार नाही.

- भविष्यातील आरोग्य तंत्रज्ञानात भारताच्या वैज्ञानिक आणि वैद्यकीय संशोधनाच्या क्षमतेला चालना मिळेल.

निष्कर्ष:

SSI Mantra च्या यशस्वी रोबोटिक टेलीसर्जरीमुळे भारताला जागतिक आरोग्य क्षेत्रात एक वेगळं स्थान मिळाले आहे. ही वैद्यकीय तंत्रज्ञानातील मोठी क्रांती असून, भविष्यात **टेलीमेडिसिन आणि रोबोटिक शस्त्रक्रिया** अधिक व्यापक प्रमाणात वापरण्याचा मार्ग मोकळा झाला आहे.

5.3 भारताने मिळवले अंतराळात स्पेस डॉकिंग करणाऱ्या 4 था देश होण्याचे यश

भारताने **Space Docking Experiment (SpaDeX)** मिशन अंतर्गत दोन वेगवान उपग्रहांना अंतराळात यशस्वीरित्या जोडण्याचे (space docking) यश संपादन केले आहे. या यशासह, भारत **अमेरिका, रशिया आणि चीननंतर चौथा देश** ठरला आहे, ज्याने स्वबळावर स्पेस डॉकिंग केले आहे.

स्पेस डॉकिंग म्हणजे काय?

- स्पेस डॉकिंग म्हणजे दोन वेगाने फिरणाऱ्या उपग्रहांना तंत्रज्ञानाच्या मदतीने एकत्र जोडणे.
- हे तंत्रज्ञान भविष्यातील अंतराळ मोहिमांमध्ये अत्यंत महत्वाचे ठरणार आहे, विशेषतः मानवी अंतराळ मोहीम, स्पेस स्टेशनमध्ये दुरुस्ती, आणि इंधन पुनर्भरणासाठी.

SpaDeX मिशन आणि भारताचे यश

मिशनमध्ये वापरण्यात आलेले उपग्रह:

- SDX01 (Chaser) आणि SDX02 (Target) या दोन छोट्या उपग्रहांना वापर करून स्पेस डॉकिंग करण्यात आले.
- Chaser उपग्रहाने Target उपग्रहाचा स्थान, गती आणि फिरण्याचा वेग ओळखून अचूक जोडणी केली.

महत्त्व:

- भारताने स्वदेशी तंत्रज्ञानावर आधारित स्पेस डॉकिंग यशस्वीरित्या पूर्ण केले.
- हे तंत्रज्ञान मानवी अंतराळ मोहीम आणि भविष्यातील गगनयान प्रकल्पासाठी महत्वाचे ठरणार आहे.

स्पेस डॉकिंगचे भविष्यातील उपयोग

✓ मानवी अंतराळ मोहिमांमध्ये मदत:

भविष्यात, अंतराळवीरांना दीर्घकाळ अंतराळात ठेवण्यासाठी हे तंत्रज्ञान महत्त्वाचे ठरेल.

✓ स्पेस स्टेशनमध्ये दुरुस्ती आणि विस्तार:

भविष्यात, ISRO चे स्वतःचे स्पेस स्टेशन स्थापन करण्यासाठी या तंत्रज्ञानाचा मोठा उपयोग होईल.

✓ इंधन पुनर्भरण आणि दीर्घकालीन अंतराळ मोहिमा:

चंद्र आणि मंगळाच्या मोहिमांमध्ये, स्पेस डॉकिंगच्या मदतीने उपग्रह आणि अवकाशयानांना इंधन पुरवठा करता येईल.

निष्कर्ष

SpaDeX मिशनमुळे भारताने स्पेस डॉकिंगच्या क्षेत्रात मोठे यश मिळवले आहे. हे यश भारताला भविष्यात गगनयान आणि दीर्घकालीन अंतराळ मोहिमांसाठी तांत्रिकदृष्ट्या सक्षम बनवेल. हे तंत्रज्ञान अंतराळ संशोधनातील एक नवा टप्पा असून, भारताच्या अंतराळ क्षेत्रातील स्वायत्ततेला आणि आंतरराष्ट्रीय स्पर्धात्मक क्षमतेला चालना मिळेल.

5.4 पॅंक फायर रिटार्डंट (Phos-Chek): जंगलातील आगीविरोधातील नवे शस्त्र

लॉस एंजेलिसच्या प्रशासनाने अलीकडेच **Pink Fire Retardant (Phos-Chek)** चा वापर जंगलातील आगी (wildfires) आटोक्यात आणण्यासाठी केला आहे. हे विशेषतः दाट जंगल, पर्वतीय भाग आणि शुष्क हवामान असलेल्या ठिकाणी आग आटोक्यात ठेवण्यासाठी प्रभावी मानले जाते.

Phos-Chek म्हणजे काय?

- Phos-Chek हे एक रासायनिक फायर रिटार्डंट आहे, ज्याचा वापर जंगलातील आगीचा विस्तार रोखण्यासाठी केला जातो.
- यामध्ये **अमोनियम पॉलिफॉस्फेट (Ammonium Polyphosphate)**, **खार गम (Guar Gum)** आणि **रंगद्रव्ये** असतात, जे आगीच्या वेगावर नियंत्रण ठेवण्यास मदत करतात.
- त्याला पॅंक रंग देण्यात आला आहे, जेणेकरून हवाई फायरफायटिंग ऑपरेशन दरम्यान स्पष्ट दिसेल आणि लक्षावर अचूक फवारणी करता येईल.

Phos-Chek कसा काम करतो?

✓ आगीचा वेग कमी करतो:

हे वृक्ष आणि गवतावर फवारल्यानंतर एक रासायनिक स्तर तयार करते, जो ज्वलनशील पदार्थाची (fuel) ज्वलनक्षमता कमी करतो.

✓ दीर्घकालीन संरक्षण:

एकदा फवारले की, महिन्याभरासाठी संरक्षण देते, त्यामुळे आग वेगाने पसरणार नाही.

✓ वायू आणि जमिनीतून फवारणी:

याला हेलिकॉप्टर, एअरक्राफ्ट किंवा अग्निशामक यंत्रांद्वारे मोठ्या प्रमाणावर फवारता येते.

Phos-Chek चा उपयोग कुठे होतो?

- **अमेरिका:** कॅलिफोर्निया आणि लॉस एंजेलिससारख्या जंगल आगीने ग्रस्त भागांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर याचा वापर केला जातो.
- **ऑस्ट्रेलिया:** बुशफायर (झुडूप आगी) रोखण्यासाठी हा प्रभावी ठरला आहे.
- **कॅनडा:** मोठ्या जंगल भागात वारंवार लागणाऱ्या आगीवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी वापरला जातो.

Phos-Chek च्या वापराबाबत चिंता

- **पर्यावरणीय परिणाम:** याच्या रासायनिक घटकांमुळे पर्यावरण आणि जलीय परिसंस्थेवर परिणाम होऊ शकतो.
- **आरोग्यविषयक मुद्दे:** जर तो थेट मानवांच्या संपर्कात आला तर त्वचा, डोळे, आणि श्वसनसंस्थेवर परिणाम होऊ शकतो.

निष्कर्ष

Pink Fire Retardant (Phos-Chek) हे जंगलातील आगीशी लढण्यासाठी एक महत्वाचे साधन ठरले आहे. अमेरिका, ऑस्ट्रेलिया आणि कॅनडासारख्या आगीप्रवण भागांमध्ये याचा मोठ्या प्रमाणावर वापर केला जात आहे. पर्यावरणीय आणि आरोग्यविषयक प्रभाव विचारात घेऊन, याच्या वापरासाठी नवीन टिकाऊ आणि सुरक्षित पर्याय शोधण्याची गरज आहे.

6. संरक्षण

6.1 भारतीय नौदलाच्या ताफ्यात शक्तीची भर – INS Surat, INS Nilgiri आणि INS Vagsheer चा जलप्रवेश

भारतीय नौदलाच्या इतिहासात प्रथमच तीन स्वदेशी नौदल जहाजांचे एकत्र कमीशनिंग करण्यात आले आहे. **INS Surat (विध्वंसक)**, **INS Nilgiri (फ्रिगेट)** आणि **INS Vagsheer (पाणबुडी)** या तिन्ही युद्धनौकांची अधिकृत नौदलात समाविष्टी भारताच्या स्वदेशी नौदल क्षमतेतील महत्त्वाचा टप्पा आहे. ही ऐतिहासिक घटना भारताच्या आत्मनिर्भर नौदल निर्मितीच्या (Naval Indigenisation) दिशेने मोठे पाऊल आहे आणि भारतीय महासागरीय सुरक्षा अधिक बळकट करण्यासाठी महत्त्वाची आहे.

INS Surat – शक्तिशाली विध्वंसक

- **प्रकार:** विशाखापट्टणम वर्गातील (Visakhapatnam-class) स्टेल्थ-डिस्ट्रॉयर
- **निर्मिती:** मझगाव डॉक शिपबिल्डर्स लिमिटेड (MDL), मुंबई
- **प्रमुख वैशिष्ट्ये:**
 - सुपर स्टेल्थ तंत्रज्ञान – शत्रूच्या रडारवरून लपण्याची क्षमता
 - ब्राह्मोस सुपरसॉनिक क्रूझ क्षेपणास्त्र आणि बराक-8 क्षेपणास्त्र प्रणालीने सज्ज
 - अत्याधुनिक युद्ध व्यवस्थापन प्रणाली आणि सेन्सर सिस्टम

INS Surat हा भारताच्या नौदल सामर्थ्यातील सर्वात आधुनिक आणि घातक युद्धनौका असून, भविष्यातील सागरी संघर्षामध्ये निर्णायक भूमिका बजावणार आहे.

INS Nilgiri – स्वदेशी फ्रिगेटची नवी पिढी

- **प्रकार:** नीलगिरी वर्गातील (Nilgiri-class) स्टेल्थ फ्रिगेट
- **निर्मिती:** मझगाव डॉक शिपबिल्डर्स लिमिटेड (MDL), मुंबई
- **प्रमुख वैशिष्ट्ये:**
 - सुपरसॉनिक ब्राह्मोस क्षेपणास्त्र आणि बराक-8 हवाई संरक्षण प्रणालीसह सुसज्ज
 - अत्याधुनिक AESA रडार आणि इलेक्ट्रॉनिक वॉरफेअर सिस्टीम
 - आधुनिक सोनार प्रणाली आणि टॉरपीडो संरक्षण क्षमता

INS Nilgiri हा P-17A फ्रिगेट प्रकल्पाचा एक भाग आहे, जो भारतीय नौदलासाठी अत्याधुनिक बहुउद्देशीय युद्धनौका तयार करण्याच्या दिशेने महत्वाचे पाऊल आहे.

INS Vagsheer – स्वदेशीपणे विकसित करण्यात आलेली पाणबुडी

- **प्रकार:** कलवरी वर्ग (Scorpène-class)
- **निर्मिती:** मझगाव डॉक शिपबिल्डर्स लिमिटेड (MDL), मुंबई
- **प्रमुख वैशिष्ट्ये:**
 - स्टेल्थ तंत्रज्ञानामुळे शत्रूपासून लपण्याची उत्कृष्ट क्षमता
 - हेवीवेट टॉरपीडो आणि एक्झोसेट क्षेपणास्त्रांनी सुसज्ज
 - दीर्घकाळ पाण्याखाली राहण्याची क्षमता आणि ऑटोमेटेड युद्ध प्रणाली

INS Vagsheer ही भारतीय नौदलासाठी महत्वाची भर आहे, कारण ती भविष्यातील पाणबुडी युद्धसज्जतेमध्ये महत्वाची भूमिका बजावेल.

भारतीय नौदलासाठी या तिन्ही युद्धनौकांचे महत्त्व

1) आत्मनिर्भर भारत आणि संरक्षण स्वदेशीकरण:

- या तिन्ही युद्धनौकांचे कमीशनिंग 'मेक इन इंडिया' आणि 'आत्मनिर्भर भारत' मोहिमेच्या यशाचे प्रतीक आहे.
- भारतीय नौसेनेच्या भविष्यातील युद्धनौका पूर्णपणे स्वदेशी तंत्रज्ञानावर आधारित असतील.

2) भारतीय महासागरीय सुरक्षा बळकट करणे:

- भारताच्या पश्चिम आणि पूर्व किनारपट्टीवरील सुरक्षा अधिक सशक्त करण्यासाठी या युद्धनौका अत्यंत उपयुक्त ठरतील.
- हिंद महासागर क्षेत्रातील (IOR) चिनी नौदलाच्या वाढत्या उपस्थितीला उत्तर देण्यासाठी भारताची नौदल ताकद वाढली आहे.

3) सागरी व्यापार मार्गांचे संरक्षण:

- या आधुनिक नौदल जहाजांमुळे भारताला महत्वाच्या सागरी व्यापार मार्गांचे संरक्षण करण्यास मदत होणार आहे.
- हिंद महासागरात नौदल शक्ती वाढवून भारतातील ब्लू वॉटर नेट्वी क्षमतेला चालना मिळेल.

Swapnil's IAS आहे सर्वासाठी

Discounts

सैन्य आणि पोलीस दल - 10%	महिला विद्यार्थी - 33%
लघू आणि सीमांत शेतकऱ्यांची मुले - 20%	
दिव्यांग विद्यार्थी - 15%	आई वडिल हयात नाहीत - 40%
शहीदांची मुले - 25%	

निष्कर्ष:

INS Surat, INS Nilgiri आणि INS Vagsheer या तिन्ही युद्धनौकांचे कमीशनिंग भारतीय नौदलासाठी स्वदेशी उत्पादन, महासागरीय वर्चस्व आणि भविष्यातील नौदल रणनीतीच्या दृष्टीने महत्वाचे टप्पे ठरले आहेत. हे भारतीय नौदलाच्या स्वदेशी क्षमतेचा अभूतपूर्व विस्तार दर्शवते आणि भारताच्या नौदल वर्चस्वाला जागतिक स्तरावर उंचावण्याचा हा निर्णायक टप्पा ठरणार आहे.

6.2 भारतातील पहिली स्वदेशी मायक्रो-मिसाईल प्रणाली 'भार्गवास्त्र' यशस्वी चाचणी पूर्ण

भारताने स्वदेशी मायक्रो-मिसाईल प्रणाली 'भार्गवास्त्र' यशस्वीरीत्या चाचणी करून ड्रोन स्वॉर्म हल्ल्यांना प्रत्युत्तर देण्यासाठी एक महत्त्वपूर्ण पाऊल उचलले आहे. हे अत्याधुनिक शस्त्र भारतीय संरक्षण संशोधन आणि विकास संघटना (DRDO) द्वारे विकसित करण्यात आले असून ड्रोन हल्ले आणि लो-इंडिकेटर लक्ष्यांना नष्ट करण्यासाठी विशेषतः तयार करण्यात आले आहे.

भार्गवास्त्र: प्रमुख वैशिष्ट्ये आणि क्षमता:

1) मायक्रो-मिसाईल प्रणालीचे स्वरूप

- भार्गवास्त्र ही अत्यंत वेगवान आणि लहान आकाराची मिसाईल आहे जी **स्वार्म ड्रोन हल्ले** परतवून लावण्यासाठी विकसित करण्यात आली आहे.
- ही मिसाईल प्रणाली **सिंगल लॉन्चर किंवा मल्टी-ट्यूब लॉन्चरमधून** डागता येते.

2) स्वार्म ड्रोनविरोधी विशेष तंत्रज्ञान

- भार्गवास्त्रमध्ये अत्याधुनिक मल्टी-सेंसर फ्युजन तंत्रज्ञान वापरण्यात आले आहे, जे एकाच वेळी अनेक ड्रोन लक्ष्यांवर अचूक मारा करू शकते.
- AI-आधारित ट्रॅकिंग सिस्टम** द्वारे ती स्वार्म ड्रोनला स्कॅन करून त्यांच्यावर जलदगतीने हल्ला करू शकते.

3) हाय-स्पीड आणि लो-लॅटेंसी प्रतिसाद

- भार्गवास्त्र हाय-स्पीड आणि कमी वेळेत प्रतिसाद देणारी प्रणाली आहे.
- ही मिसाईल अत्यंत वेगाने हल्ल्याच्या लहान लक्ष्यांवर देखील अचूक हल्ला करू शकते.

4) स्वदेशी उत्पादन आणि आत्मनिर्भर भारत अभियानाशी संलग्नता

- भार्गवास्त्र पूर्णपणे स्वदेशी विकसित शस्त्र प्रणाली असून आत्मनिर्भर भारत अभियानाचा एक भाग आहे.
- ही प्रणाली भारतीय सैन्यासाठी मोठा गेमचेंजर ठरणार असून भविष्यातील युद्धसज्जतेमध्ये महत्वाची भूमिका बजावेल.

ड्रोन युद्ध आणि भार्गवास्त्रची गरज

A) भविष्यकालीन युद्धातील ड्रोन तंत्रज्ञानाचा धोका

- हल्लीच्या काळात ड्रोन तंत्रज्ञान युद्धभूमीवर क्रांतिकारक ठरत आहे.
- आर्मेनिया-अझरबैजान युद्ध आणि युक्रेन-रशिया युद्धामध्ये ड्रोन तंत्रज्ञान निर्णायक ठरलं आहे.
- भविष्यातील युद्धांमध्ये स्वार्म ड्रोन (एकाच वेळी अनेक ड्रोन हल्ला करणे) हा मोठा धोका ठरू शकतो.

B) भारताच्या सीमावर्ती सुरक्षा आणि संभाव्य धोके

- भारताने चीन आणि पाकिस्तानसोबतच्या सीमांवर ड्रोनच्या वाढत्या हालचाली पाहिल्या आहेत.
- पंजाब आणि जम्मू-काश्मीरमध्ये दहशतवादी हल्ल्यांसाठी ड्रोनचा वापर होत आहे.
- अशा परिस्थितीत भार्गवास्त्रसारखी स्वार्म ड्रोनविरोधी प्रणाली भारतीय संरक्षण यंत्रणेचा एक महत्वाचा भाग बनणार आहे.

भार्गवास्त्रचा भारतीय सैन्यदलातील उपयोग

1) भारतीय लष्कर (Army) आणि वायुदल (Air Force)

- सीमांवर ड्रोनद्वारे घुसखोरी रोखण्यासाठी भार्गवास्त्र महत्वाची भूमिका बजावेल.
- विशेषतः भारतीय वायुदलाच्या बेस, रणगाडे तळ आणि अन्य रणनीतिक ठिकाणांचे संरक्षण करण्यासाठी याचा उपयोग केला जाईल.

2) भारतीय नौदलासाठी (Navy) संभाव्य उपयोग

- भार्गवास्त्रची समुद्रात ड्रोन हल्ल्यांना परतवून लावण्यासाठी तैनाती केली जाऊ शकते.
- नौदलाच्या युद्धनौकांवर बसवून शत्रूच्या हवाई ड्रोन हल्ल्यांना अटकाव करता येईल.

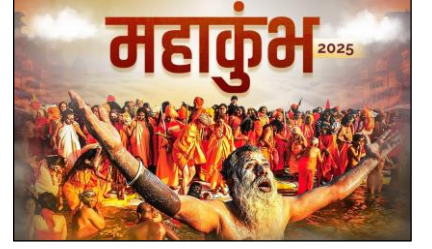
निष्कर्ष:

भार्गवास्त्रची यशस्वी चाचणी ही भारतीय संरक्षण क्षेत्रासाठी एक महत्त्वपूर्ण घटना आहे. हा भारताच्या आत्मनिर्भर संरक्षण उत्पादन क्षमतेचा नवा टप्पा आहे. भविष्यातील युद्धांच्या दृष्टीने ड्रोन स्वॉर्म हल्ल्यांना तोंड देण्यासाठी भारतीय सैन्यासाठी ही मिसाईल प्रणाली गेमचेंजर ठरणार आहे. ही प्रणाली पुढील वर्षात भारतीय लष्कर, वायुदल आणि नौदलात मोठ्या प्रमाणावर समाविष्ट केली जाईल. भार्गवास्त्रमुळे भारताची संरक्षण तयारी आणखी मजबूत होणार असून भविष्यातील युद्धसज्जतेसाठी एक मोठे पाऊल ठरेल.

7. कला आणि संस्कृती

7.1 महा कुंभ 2025 – जगातील सर्वात मोठा आध्यात्मिक सोहळा

महा कुंभ 2025 हा प्रयागराज, उत्तर प्रदेश येथे आयोजित केला जात आहे. हा सोहळा जगातील सर्वात मोठा धार्मिक आणि सांस्कृतिक महोत्सव मानला जातो, जिथे कोट्यवधी भाविक गंगास्नानासाठी एकत्र येतात.

कुंभ मेळा – ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

- कुंभ मेळा चार ठिकाणी (प्रयागराज, हरिद्वार, उज्जैन, आणि नाशिक) दर 12 वर्षांनी साजरा केला जातो.
- प्रत्येक 6 वर्षांनी अर्धकुंभ मेळा, तर 12 वर्षांनी पूर्ण कुंभ मेळा आणि 144 वर्षांनी महाकुंभ मेळा भरतो.
- कुंभ मेळ्याचा उल्लेख महाभारत, रामायण आणि पुराणांमध्ये आढळतो.

प्रयागराजचा महत्त्व आणि गंगा-स्नानाचे पवित्रत्व

✓ त्रिवेणी संगमः

प्रयागराज येथे गंगा, यमुना आणि अट्टश्य सरस्वती नद्यांचा संगम आहे, जिथे स्नान केल्याने पुण्य प्राप्त होते आणि पापांचा नाश होतो असे मानले जाते.

✓ धर्म आणि अध्यात्मः

कुंभमेळ्यात शंकराचार्य, नागा साधू, वैष्णव संत आणि लाखो श्रद्धाळू सहभागी होतात.

✓ मुख्य स्नान दिनेः

मकर संक्रांती, पौष पूर्णिमा, माघ अमावस्या (मोक्षदायिनी स्नान), वसंत पंचमी, माघी पूर्णिमा आणि महाशिवरात्री हे प्रमुख स्नान पर्व आहेत.

From Dream to Reality

महा कुंभ 2025 ची वैशिष्ट्ये

विशेष सुरक्षा आणि नियोजनः

- उत्तर प्रदेश सरकारने 10 कोटींहून अधिक भाविकांसाठी मोठ्या प्रमाणावर व्यवस्था केली आहे.
- ड्रोन आणि AI आधारित सुरक्षा प्रणाली तैनात करण्यात आली आहे.

मोठे तंबू शहर:

- लाखो भाविकांसाठी तंबू वसाहत आणि मोफत भोजन व्यवस्था केली जाते.

परिवहन आणि लॉजिस्टिक्स:

- विशेष रेल्वे आणि बस सेवा, तसेच नदी मार्गाने प्रवास सुविधा पुरवली जात आहे.

स्मार्ट सिटी मॉडेल:

- कुंभ क्षेत्रात 24x7 वीज, सौर उर्जा प्रणाली, जैव-शौचालये आणि स्वच्छता व्यवस्थापनावर भर दिला गेला आहे.

कुंभ मेळ्याचे सांस्कृतिक आणि आर्थिक महत्त्व

- **पर्यटन वाढ:** महाकुंभमुळे पर्यटन क्षेत्राला मोठी चालना मिळते, ज्यामुळे लाखो स्थानिकांना रोजगार उपलब्ध होतो.
- **वैश्विक प्रसिद्धी:** UNESCO ने कुंभ मेळ्याला 'Intangible Cultural Heritage' म्हणून मान्यता दिली आहे.
- **पर्यावरणीय उपाययोजना:** गंगा स्वच्छता अभियानांतर्गत 'स्वच्छ कुंभ-निर्मल गंगा' उपक्रम राबवला जात आहे.

निष्कर्ष

महा कुंभ 2025 हा भारतीय संस्कृती, अध्यात्म आणि ऐक्याचा जागतिक स्तरावरील अद्वितीय सोहळा आहे. यावर्षीचा कुंभ अधिक आधुनिक तंत्रज्ञान, पर्यावरणपूरक उपाययोजना आणि जागतिक आकर्षण केंद्र ठरला आहे. भारताच्या सांस्कृतिक वारशाचा हा सर्वात मोठा उत्सव म्हणून महाकुंभ नेहमीच अनोख्या ऐतिहासिक आणि धार्मिक महत्त्वाने ओळखला जात राहील.

